

JAK SOUVISÍ STRES, NEDŮVĚRA A NEDODRŽOVÁNÍ PROTIEPIDEMICKÝCH OPATŘENÍ? – KONSTRUKTIVISTICKÝ POHLED NA NEGATIVNÍ JEVY PANDEMICKÉ DOBY

Miroslav Filip, Dominik Kovář, Michaela Jalůvková,

Laura Jakalová, Nikola Kebrlová, Jakub Kocyan, Kamila Látalová,

Angelika Poulová, Ivana Sochová, Kamila Uvírová, Patrik Brtinský

Abstrakt

Dodržování protiepidemických opatření určuje, jak se společnost vypořádá s pandemií nového koronaviru. K objasnění, proč někteří lidé opatření nedodržují, využíváme teorii osobních konstruktů. Ta předpokládá, že stresující události v pandemii invalidizují do té doby smysluplný obraz světa (konzistentní konstruování). Pokud se jedinec snaží invalidizované konstruování zachovat místo jeho změny, uplatňuje strategii hostility – například devalvuje informace a názory, které jsou s jeho/jejím konstruováním nekompatibilní. Tím dochází k upevňování nedůvěřivých postojů vůči institucím a k nerespektování opatření, která vyhláší. Tento model konfrontujeme s informacemi z rozhovorů s 20 respondenty. Analýza dospěla k pěti kategoriím, které odrážejí, jak respondenti pandemickou situaci rozumí: zodpovědnost, kritika, odstup, produktivní dialog, neproduktivní dialog. Respondentky z kategorie „kritika“ čelily výrazným stresujícím/invalidizujícím změnám. Své kritické postoje k protiepidemickým opatřením udržovaly prostřednictvím hostilního pohledu na osoby s jiným názorem a prostřednictvím nedůvěry v instituce a média. Většina ostatních respondentů opatření dodržovala. Ve svém pohledu na pandemickou situaci brali v potaz různé perspektivy, neuplatňovali hostilní pohled a vyjadřovali určité porozumění lidem s jinými názory. Hostilita tedy může být základním neadaptivním mechanismem k udržení smysluplného obrazu světa v nepřehledné pandemické době, která však vede k nedůvěře, společenské polarizaci a nedodržování opatření.

Klíčová slova: covid-19, stres, nedůvěra, společenská polarizace, nedodržování opatření, socialita, teorie osobních konstruktů

WHAT IS THE CONNECTION BETWEEN STRESS, DISTRUST, AND NON-COMPLIANCE WITH PUBLIC HEALTH MEASURES? – A CONSTRUCTIVIST VIEW OF NEGATIVE PHENOMENA DURING THE PANDEMIC TIMES

Abstract

Non-adherence to public health measures determines how society copes with the new coronavirus pandemic. In this study, we apply the personal construct theory to answer why some people comply with anti-epidemic measures. The theory assumes that stressful events in the pandemic situation invalidate an individual's worldview (individual's construing). If the individual attempts to maintain this construing instead of its reconstruction, s/he may apply the hostility strategy. For example, s/he dismisses information or opinions that are incompatible with his/her original construing. This leads to an elaboration of distrust and critical attitudes towards institutions and to non-compliance with measures they order. We investigate this model by an interview analysis with 20 respondents. The analysis yielded five categories showing how respondents construe the pandemic situation: responsibility, criticism, distance from the subject, productive dialogue, and unproductive dialogue. Respondents from the category "criticism" were facing substantial stressful/invalidating changes. They maintained their critical attitude towards anti-epidemic measures through a hostile view of those with differing opinions and a strong distrust in institutions and media. The other respondents mostly complied with the measures. In their construing of the pandemic situation, they took different perspectives into the account, did not experience hostility, and expressed some degree of understanding to people with different opinions. Thus, hostility could be a fundamental psychological principle to preserve a meaningful worldview in times of the pandemic. Hostility, however, leads to distrust, opinion polarization, and non-compliance with anti-epidemic measures.

Keywords: *COVID-19, stress, distrust, societal polarization, non-compliance, sociality, personal construct theory*

Došlo do redakce: 13. 8. 2021

Schváleno k publikaci: 19. 1. 2022

Úvod

Pandemie nového koronaviru je výjimečná rozsahem i trváním a zasahuje do všech podstatných oblastí našeho života. Do značné míry zpochybňuje (invalidizuje) zažitě vzorce, podle kterých organizujeme individuální životy i fungování společnosti jako celku (Winter & Reed, 2020). Tím otevírá a nutí nás přehodnotit řadu otázek týkajících se chápání zdraví, hodnoty života, vzdělávání, lidských vztahů nebo rolí, které v životě zastáváme. Dlouhodobá situace nejistoty má kromě jiného zřetelné negativní dopady na psychickou pohodu a duševní zdraví (deprese, úzkosti, stres – např. Shah et al., 2021), a také na rovinu sociálních vztahů, ať už se díváme na fungování menších skupin (např. domácí násilí – Nyklová & Moree, 2021) nebo na současné celospolečenské problémy (polarizace společnosti, nedůvěra k institucím, přejímání dezinformací a konspiračních teorií; např. Menon et al., 2020).

Klíčové pro zvládnutí šíření infekce a tím také pro minimalizaci dopadů pandemie je ochota dodržovat protiepidemická opatření – tzv. adherence (sociální distancování, nošení roušek, mytí rukou, omezení mobility aj.). Dosavadní sociálněvědní výzkum vysvětluje sníženou adherenci dvěma odlišnými způsoby – odkazem na psychologické faktory (např. nezvládaný stres, Constantinou et al., 2021) nebo na sociální/relační faktory (např. slabě zformovaná sociální identita, Jetten et al., 2020). Z toho také vychází rozdílné postupy, jak zajistit, aby lidé protiepidemická opatření dodržovali. V této studii se zabýváme spojitostí individuálně-psychologických i relačních faktorů pro porozumění tomu, proč někteří lidé protiepidemická opatření nedodržují.

Nízká adherence – individuálně-psychologická perspektiva

Ve snaze psychologicky vysvětlit, proč někteří lidé bojkotují opatření, se výzkumníci spíše soustředí na proměnné zachycující individuální rozdíly. Tyto proměnné v následujícím přehledu rozdělíme do tří kategorií: kognitivní proměnné, osobnostní proměnné, a nakonec stres a negativní emocionalita.

Ve výzkumu kognitivních proměnných je přitažlivým vysvětlením nízké adherence odkaz na nedostatečně analytické nebo kritické myšlení. Banerjee a Majumdar (2020) například experimentálně zkoumali kognitivní chybu spočívající v podceňování exponenciální rychlosti šíření koronaviru. Její eliminování vedlo k realističtějšímu odhadu nebezpečí infekce a zvýšilo ochotu dodržovat opatření. Jiné studie se zaměřují na odhad nebezpečí koronavirové infekce (pravděpodobnost nákazy či úmrtí u vlastní osoby, ohrožení společnosti), přičemž vesměs uvádí souvislost mezi vyšším pocíťovaným rizikem a vyšší adherencí (např. Bogg & Milad, 2020).

Mezi osobnostní rysy predikující adherenci patří přívětivost, svědomitost a otevřenost (Bogg & Milad, 2020) nebo psychologická flexibilita (Constantinou et al., 2021). Carvalho et al. (2020) ke svědomitosti přidávají ještě nižší extroverzi jako prediktor adherence (konkrétně dodržování sociálního distancování).

Posledními kandidáty z oblasti individuálně psychologických rozdílů na vysvětlení nízké adherence jsou stres a negativní emocionalita. Ukazuje se, že vyšší míra stresu souvisí s nižší adherencí (Lieberoth et al., 2021). Výsledky studie Constantinou et al. (2021) zase naznačují souvislosti nezvládaného stresu (manifestovaného v pocitech beznaděje, smutku, ohrožení) a konspiračního myšlení, což má nakonec dopad na nedodržování opatření.

Nízká adherence – sociální/relační perspektiva

Individuálně-psychologický pohled na adherenci má svá omezení. Reicher a Bauld (2021) píší, že většina studií typu, jaké jsme citovali výše, se zakládá na nepřiznaném předpokladu zranitelné racionality. Ten zdůrazňuje skutečnost, že naše psychické schopnosti jsou nutně omezené. Nemáme jako jednotlivci dostatečnou kognitivní výbavu, abychom byli schopni reálně odhadnout důsledky takových komplexních událostí, jako je šíření neznámé infekce, a proto podléháme subjektivním emocionálně zabarveným soudům. To také určuje styl komunikace ze strany institucí. V jejím podtextu zaznívá, že jsou občané zranitelní a ve svých schopnostech omezení a je potřeba je před pandemií chránit – například po nich chtít, aby dodržovali doporučení a nařízení. Ta jsou (alespoň deklaratorně) v souladu s poznáním systematicky budovaným a přesahujícím omezení jednotlivců – s vědou.

Podle Jetten et al. (2020) však tento pohled má sociální dimenzi, kterou budeme v tomto textu označovat jako „relační“ – zahrnující to, co se děje mezi individuálními osobami, které se k sobě navzájem vztahují. Proti obrazu zranitelné racionality Reicher a Bauld (2021) namítají, že při zvládání nečekaných a krizových událostí se často lidé vůbec nechovají iracionálně – naopak dovedou improvizovat, spolupracovat a nacházet kreativní řešení. Motorem takového jednání je podle Druryho et al. (2020) sociální identita – stmelení, starost o komunitu, solidarita. Tento posun dobře ilustruje slogan „From me to We.“ Autoři se například opírají o studii se svědky bombových útoků v londýnském metru v roce 2005 (Drury et al., 2009). Tito lidé vesměs nepropadali panice, dovedli se rychle zorientovat a efektivně spolupracovat v eliminaci útočníků nebo při záchraně zraněných, i když to pro ně znamenalo osobní riziko. Autoři toto skupinově resilientní chování vysvětlují posunem v předefinování vlastní osoby od pojmání sebe jako jednotlivce k pojmání sebe jako součásti skupiny se sdíleným osudem.

Drury a kol. (2020) tedy argumentují, že pokud se společnost nechová resilientně (například v době pandemie lidé nedodržují opatření nebo propadají panice), není v pozadí domnělá iracionalita davu, ale spíše ztráta důvěry (například k lidem s odlišnými názory a k institucím). Ztráta důvěry signalizuje, že nedošlo k onomu předefinování směrem k „my“. Situace, v nichž společnost ohrožení nezvládá, jsou charakteristické spíše tím, že každý se snaží jednat „na vlastní pěst“.

Reicher a Bauld (2021) z této relační perspektivy kritizují pandemickou komunikaci založenou na deficitním předpokladu. Sdělovat lidem „musíte dodržovat tato opatření, protože je to pro vás dobré“ je méně účinné než cíleně apelovat na skupinové stmelení. To naznačuje studie adherence v USA (Everett et al., 2020), která uvádí její souvislost se starostí o obecné dobro. Její autoři argumentují, že součástí efektivní pandemické komunikace by mělo být zdůrazňování povinností a odpovědnosti k druhým.

Co se týče předpokládané klíčové role důvěry (Drury et al., 2020), výsledky empirických studií nejsou jednotné. Bargain a Aminjonov (2020) zjistili, že v evropských zemích s vyšší důvěrou v politiky více poklesla ze začátku pandemie mobilita v důsledku protiepidemických opatření (tj. obyvatelé vykazovali větší adherenci). Naopak Jorgensen et al. (2021) nezjistili, že by interpersonální nebo institucionální důvěra facilitovala adherenci. Travaglino a Moon (2021) zjistili, že v datech sebraných v Jižní Koreji a v Itálii důvěra ve vládu predikovala adherenci, kdežto v datech z USA se tento vztah nepotvrdil. Evidence z citovaných studií tedy ukazuje, že důvěra zřejmě s adherencí souvisí, ale vztah nemusí být přímočarý a může záviset na dalších faktorech, jako je míra restriktivnosti protiepidemických opatření (Čepulic et al., 2021). Travaglino a Moon (2021) dále ukazují, že důvěra souvisí i s kulturním kontextem (dimenzemi

kolektivismu a individualismu); podle Čepulić et al. (2021) se také důvěra mění v čase a závěry jednotlivých studií je třeba vztáhnout právě k určité fázi pandemie.

Další studie adherence popisují sociální/relační kontext v termínech názorové polarizace a fragmentace společnosti. Zpravidla je nemůžeme počítat mezi systematicky zpracované výzkumy. Často jde o zprávy z jednotlivých zemí v nějakém kritickém okamžiku pandemie. Zjistíme z nich, že rezolutní odmítání opatření jde ruku v ruce s hostilitou, názorovou polarizací a s nedůvěrou hraničící s podezřívavostí. Například zpráva z Indie z roku 2020 (Menon et al., 2020) popisuje situaci, kdy část chudých bojkotuje opatření a protestuje proti jejich zotřování. Společně s hmatatelným důvodem, že opatření chudým znemožňují vydělat alespoň minimální příjmy, zde hraje roli i šíření dezinformací, jako třeba že covid-19 je “nemoc bohatých” – tedy těch, kteří mají dost prostředků na cestování po světě (například studenti studující v zahraničí) a nemoc do Indie zavlekli. Sdílení těchto domněnek v Indii posilovalo nedůvěru a vedlo i k agresi vůči lékařům a zdravotnickému personálu. K příkladu z Indie ještě v oddílu níže (Konstruování koronavirové pandemie – relační úroveň) přidáváme příklad celospolečenského sporu mezi „odpírači“ a „rouškaři“, jak ho popisuje v prostředí USA Mascolo (2021).

Omezenost individuální a relační perspektivy

Z individuálního a relačního chápání nízké adherence také plynou odlišné postupy, jak adherenci zvyšovat. Pokud například vidíme zdroj nízké adherence na úrovni individuální psychologie ve špatném vyhodnocování informací a kognitivní chybě, je logické dbát na to, aby občané vyhodnocovali informace komunikované institucemi (např. statistiky o šíření infekce) správně a nedopouštěli se tolik kognitivního zkreslení. Některé studie jdou až do takových detailů, jako je optimální forma prezentace covidových statistik (např. čísla versus grafy – Banerjee et al., 2021).

Z hlediska relační perspektivy naopak klíčové kroky ke zvýšení adherence spočívají ve vedení (leadership) a komunikaci ze strany institucí. Komunikace má posilovat sociální identitu, solidaritu, vzájemnou důvěru a kolektivní nastavení (Jetten et al., 2020). Iracionalita v jednání (např. nedodržování sociálního odstupu) tedy nepramení z kognitivní nedostatečnosti jednotlivců, ale je živena právě tím, že se jednotlivci neidentifikují s širším celkem, nedůvěřují institucím a jednají „na vlastní pěst.“

Obě perspektivy a z nich vyplývající strategie ke zlepšení adherence jsou však nutně omezené. Na omezenost individuální perspektivy mimoděk naráží Ludwig (2021) ve svém webinaru kritického myšlení, který je zaměřen právě na racionální vyhodnocování informací o pandemii. Úvodem Ludwig podotýká, že účastníci své kritické myšlení projevují již samotným přihlášením se na webinar, kdežto ti, co by webinar nejvíc potřebovali, se nikdy nepřihlásí. Jinými slovy, pro tuto další významnou skupinu zůstává vědecká racionalita pochybnou hodnotou. Roli relačních faktorů, jako je důvěra, tedy nelze opominout.

Podobně apel na posilování důvěry a skupinové identity, který vychází z relační perspektivy, působí příliš zjednodušeně. Autoři těchto doporučení (Jetten et al., 2020; Drury et al., 2020) uvádějí příklady, kdy stmelení nějaké skupiny v krizi mělo pozitivní konsekvence ve smyslu vzrůstu solidarity, ochoty omezit se nebo riskovat ve prospěch celku. Přesto ale není předem jasné, za jakých okolností je skupinová identita adaptivní a vede k resilienci. Apel na stmelení společnosti a budování skupinové identity může vést také k přílišné identifikaci se skupinou a negativním jevům, jako je nesnášenlivost a vymezování se k jiným skupinám. Tento paradox pojmenovala Weehizen (2021) během online panelové diskuze k přednášce Stephena

Reichera (2021). Proti optimistickému názoru, že pandemická doba je příležitostí k posílení sociální identity, solidarity a kooperace, namítla, že na mezinárodní úrovni naopak došlo k zesílení nacionalismu a vymezování se proti jiným skupinám, jako jsou třeba migranti.

Přesvědčivou evidenci pro to, jak prakticky zvyšovat adherenci k protiepidemickým opatřením, nenajdeme ani ve výše shrnutých empirických studiích. Jejich výsledky ukazují řadu souvislostí s adherencí, ale chybí jejich syntéza a integrující vysvětlení. Většina známých efektů je prokázána na úrovni vztahů odkrytých statistickou analýzou dotazníkových dat. Například víme, že vyšší míra stresu koresponduje s nižší adherencí (Lieberoth et al., 2021), dosud však nemáme dobrou teorii, proč tomu tak je. Výzkumníci podobné otázky obvykle řeší tím, že do dalších studií přidávají další proměnné, které by mohly se zkoumaným vztahem souviset. Tak se například uvažuje o vlivu starostí o vlastní zdraví, které zvyšují stres (Lieberoth et al., 2021). Zrovna tak je možné brát v úvahu i sociální/relační faktory. Lieberoth et al. (2021) například začlenili do svého výzkumu sledování sociální podpory nebo důvěru ve vládní kroky proti šíření koronaviru.

Přidávání dalších proměnných umožňuje identifikovat, s čím vším zkoumaný fenomén souvisí. Tento přístup má ale své limity. Za prvé je pandemická situace velmi dynamická a podoba klíčových proměnných se mění (např. se v jednotlivých fázích pandemie mohou měnit zdroje stresu, mění se rozsah a podoba protiepidemických opatření). Některé studie proto zdůrazňují, že výsledky je možné vztáhnout jen k té dané fázi pandemie, v níž byla sbírána data (např. Čepulić et al., 2021).

Za druhé ani dosažení komplexního modelu s množstvím proměnných, které dobře vysvětlují variabilitu adherence, nevede k porozumění těchto vztahů – k odpovědi na otázku „proč?“ Jako příklad omezenosti pouhého kumulování proměnných k vysvětlení adherence uvádíme švýcarskou studii (Nivette et al., 2021) se skupinou 22letých. Studie uvádí souvislost menší adherence, celkem nepřekvapivě, s antisociálním potenciálem, nízkou akceptací morálních zásad, nízkou mírou pocitu studu/viny, slabou sebekontrolou, delikventním chováním, vztahy s delikventními vrstevníky a nízkou důvěrou ve vládní opatření. Tyto proměnné se někdy zjevně obsahově překrývají (delikventní chování, vztahy s delikventními vrstevníky). V některých případech jsou zjištěné vztahy triviální a, z perspektivy Gergenovy (2018) kritiky, skrytě tautologické (např. participant se slabou sebekontrolou se budou pochopitelně pravděpodobně méně omezovat a dodržovat opatření).

Citovaná švýcarská studie je tak typem výzkumu, který Lamiell (2018) nazývá „psychodemografií.“ Takový typ výzkumu poskytuje informace o určité populaci (např. jací lidé v daném věku, v daném čase a daném místě více a méně dodržují protiepidemická opatření), ukazuje některé statistické vztahy mezi proměnnými, ale nevede k vysvětlení těchto výsledků. Jak argumentují Chirkov a Anderson (2018), nalezení statistických vztahů často vede k iluzi, že jejich prostřednictvím problému rozumíme. Psychologické vysvětlení se však nedá redukovat na nalezení statistických vztahů. Je záležitostí postulování mechanismů na hlubší teoretické úrovni, které přímo statistické vztahy nekopírují – místo toho je objasňují.

Z dosavadního výzkumu adherence víme, že ji více či méně konzistentně predikují proměnné zachycující jak individuální psychologické rozdíly (např. stres), tak i relační faktory (např. nedůvěra). Proč ale zrovna lidé s výraznějším stresem pravděpodobněji odmítnou opatření? A z čeho vychází nedůvěra jako podstatná souvislost s nedodržováním opatření? Odpovědi na takové otázky jsou podstatné pro pochopení, proč někteří lidé opatření dodržují, a jiní ne. Jejich zodpovězení vyžaduje integrovat individuální i relační proměnné do jednoho rámce.

Negativní pandemické jevy z pohledu teorie osobních konstruktů

Domníváme se, že pro integrující vysvětlení negativních jevů spojených s pandemií, jako je nízká adherence k protiepidemickým opatřením, je vhodný rámec psychologie osobních konstruktů (PCP; Kelly, 1955) v jejím novějším „relacionistickém“ pojetí (Procter & Winter, 2020). PCP patří do širšího proudu fenomenologických a konstruktivistických teorií, s nimiž sdílí výchozí důraz na *konstruování* událostí, lidí, jevů, vlastní osoby (tj. rozumění, nacházení smyslu). Podle Kellyho (1955) se lidská psychologie odvíjí od nutnosti orientovat se v různorodých situacích, do nichž se dostáváme, efektivně „čist“ svět okolo nás a předpovídat jevy a chování lidí. Přitom vyhodnocujeme alternativy, rozhodujeme se mezi nimi, přehodnocujeme dosavadní pohledy a hledáme ty smysluplnější.

Konstruování každého člověka je *osobní* v tom ohledu, že si každý vytváří individuální repertoár osobních konstruktů, pomocí nichž se orientuje. Každý osobní konstrukt je bipolární, jednotlivec v jeho rámci rozlišuje a klade proti sobě dvě protichůdné alternativy. Podle Kellyho (1955) nemůžeme vnímat (něco), prožívat (něco) nebo přemýšlet (o něčem) bez rozlišení a srovnání s něčím kontrastním. V terminologii školy gestalt se dá také říci, že pro vnímání figury je nutné její rozlišení od pozadí, přičemž pozadí ovlivňuje vnímání figury (a naopak). Kelly (1955) tedy argumentuje, že psychologické procesy jsou organizované podle individuálních způsobů rozlišování – ty si můžeme představit právě jako bipolární osobní konstrukty. Na základě osobních konstruktů dáváme smysl událostem ve světě, lidem okolo nás a také na jejich základě rozumíme sami sobě.

Jak mohou vypadat bipolární konstrukty uplatňované v době pandemie, ukazuje studie Kováře (2022). Ta uvádí participanty, kteří konstruují chování lidí odmítajících protiepidemická opatření v termínech morálky nebo rozumových schopností – například *bezohledný*, *hloupý*. Z hlediska PCP je však důležité identifikovat i druhý, kontrastní pól takového konstruování, tedy proti čemu dotyčný klade vlastnosti *bezohlednosti* nebo *hlouposti*. Pro jednoho účastníka v citované studii je kontrastem k *bezohlednosti* *odpovědnost*, k *hlouposti* *vzdělanost*.

Máme zde tedy příklady dvou bipolárních konstruktů: *odpovědný* versus *bezohledný*; *vzdělaný* versus *hloupý*. Zdůrazňujeme, že osobní konstrukty reprezentují individuální způsoby rozlišování mezi dvěma kontrastními alternativami. Toto rozlišování nemusí kopírovat ustálené protikladné významy slov v jazyce.

Kelly (1955) dále předpokládá vztahy mezi konstrukty, které se dají popsat v termínech větší či menší shody či nadřazenosti a podřazenosti. Konstrukty tak tvoří *konstrukční systémy*, které lze popsat různými parametry. Větší či menší shoda konstruktů odráží, do jaké míry je konstrukční systém komplexní. Na jedné straně můžeme uvažovat o extrémně *monolitických* systémech, které redukují konstruování do jedné šablony (což koresponduje se stereotypním „černobílým“ myšlením). Například oba uvedené konstrukty lze redukovat na jeden vzorec – kdo je *vzdělaný*, je také *odpovědný*, kdo je *hloupý*, je také *bezohledný* (Kovářová & Filip, 2015). Na straně druhé můžeme uvažovat o komplexním (*diferencovaném*) systému, pomocí něhož jednotlivec konstruuje svět na základě nezávislých konstruktů (v tom případě tedy *vzdělaný* člověk nemusí být rovnou *odpovědný* a *hloupý* člověk nemusí být nutně *bezohledný*). Vztahy nadřazenosti a podřazenosti mezi konstrukty zase určují, do jaké míry je konstrukční systém schopen pojmut (integrovat) množství dílčích různorodých pohledů do nějakého obecnějšího rámce (nadřazeného konstruktů).

Osobní konstrukty jsou přirozeně spjaté s naším jednáním – jsou jeho vodítky. Typicky volíme jeden pól konstruktu proti kontrastnímu. Někdo se například může snažit chovat *odpovědně* a vyhnout se *bezohlednosti*. Z jiného pohledu jsou konstrukty hypotézy o světě, událostech, lidech a vlastním self. Tyto hypotézy jsou námi *konstruované* – podmíněné naším poznávacím aparátem, předchozí zkušeností, sociálním a kulturním kontextem. Jednání je tak vlastně „experimentem“, v němž tyto konstrukty-hypotézy testujeme. Je podstatné, jaký má toto testování výsledek. Můžeme mluvit o *validizaci*, kdy se předpověď činěná na základě konstruktu vyplní, a naopak o *invalidizaci*, kdy se předpověď nevyplní. Například pokud někdo má za to, že „odmítači“ jsou *hloupi*, jeho/její konstruování může být invalidizováno setkáním s někým, kdo opatření odmítá, a přitom argumentuje logicky a poučeně. V takové situaci dochází ke zpochybění (*invalidizaci*) dosavadního konstruktu a je klíčové, jak se člověk s invalidizací vypořádá.

Konstruování koronavirové pandemie – individuální úroveň

Analyzujeme-li souvislosti mezi individuálními faktory, relačními faktory a nízkou adhezencí z pohledu PCP, snažíme se sledovat strategie, jaké lidé uplatňují v proměnlivých časech pandemie k tomu, aby se v dění zorientovali, dokázali jej předpovídat a kontrolovat, a tím se v situaci adaptovat. Opíráme se především o teoretickou studii Wintera a Reeda (2020).

Podle Wintera a Reeda (2020) přináší koronavirová pandemie *invalidizaci* na mnoha úrovních konstruování. Konstrukty, jakými jsme se doposud orientovali v různých oblastech našich životů, testujeme v nových situacích. Předpovědi, jaké jsme zvyklí na jejich základě činit, ale často selhávají – dochází k invalidizaci. V případě, že člověk není schopen se v nových situacích adaptovat, tedy vytvořit nové vhodné konstrukty, prožívá invalidizaci krajně negativně. K podrobnější diskuzi negativních emočních prožitků vázaných na invalidizaci konstrukčního systému – úzkost, pocit ohrožení atd. – se dostaneme vzápětí. Zde klademe paralelu mezi mechanismus invalidizace, jak je popsán v rámci PCP, a stres a negativní emocionalitu, které berou v potaz výše diskutované výzkumy. Předpokládáme, že neúspěšné nebo neadaptivní vypořádání se s invalidizací konstrukčního systému koresponduje s vyšší mírou stresu a s charakteristickými prožitky, jako jsou úzkost či pocit ohrožení.

Negativní emocionalitu, která provází stres, v rámci PCP chápeme jako prožitky provázející proměnu konstrukčního systému v důsledku invalidizace – tzv. „dimenze tranzice“ (dimensions of transition, Kelly, 1955; souhrn viz Tab. 1). Podle Wintera a Reeda (2020) je výraznou dimenzí provázející „pandemickou“ invalidizaci *anxieta* (úzkost) – ta se obecně dostavuje, čelíme-li událostem, které jsou mimo rozsah našich konstrukčních systémů. Právě život v pandemii přináší situace, s nimiž jsme nikdy neměli co do činění, které jsou „bezprecedentní“ a zprvu naprosto neuchopitelné (např. situace, které znamenají reálné ohrožení zdraví či života, radikální narušení dosavadního životního rytmu, zvyků, rolí, které jsme do vypuknutí pandemie zastávali).

Dalšími charakteristickými prožitky podporovanými invalidizačním tlakem pandemie je *hrozba* (threat), která pramení z vědomí bezprostřední proměny důležitých konstruktů. Jako ohrožující řada lidí mohla prožívat situace, kdy jako „blesk z čistého nebe“ došlo k radikální změně (náhlé uzavření škol, neočekávaná nákaza v rodině, nenadálé znemožnění ekonomické aktivity). Zvláště kritická je pro pandemickou situaci invalidizace tzv. *jádrových konstruktů* (core constructs), na kterých každý jednotlivec zakládá svůj sebeobraz a identitu. V případě, že jde v důsledku takové invalidizace o vybočení z jádrových konstruktů, prožíváme *vinu* (guilt). „Vezměme například člověka, který nemůže být se svým starším umírajícím příbuzným; lékaře,

kteřý musí rozhodovat, jak rozdělit omezené léčebné prostředky kriticky nemocným pacientům; živitelku rodiny, která není dál schopná svou rodinu finančně zajistit; atleta, který nesmí závodit; dříve úspěšného podnikatele, který čelí následkům uzavření provozu. Pandemie covidu-19 tedy v konstruování mnoha lidí vyústila v závažné změny a invalidizaci, přičemž způsobila hlubokou nejistotu a otřásla základem jejich světa a jejich identity“ (Winter & Reed, 2020, p. 256).

V návaznosti na prožitky signalizující proměny konstrukčního systému (dimenze tranzice) dále Winter a Reed (2020) rozebírají strategie, kterými se pokoušíme invalidizaci čelit. Ty rozdělíme schematicky na strategie spíše provizorní, kterými se invalidizaci a navazujícím negativním prožitkům v podstatě dočasně vyhýbáme, na strategie neadaptivní a na strategie adaptivní, které směřují ke kreativnímu rekonstruování (souhrn viz Tab. 1).

Provizorní strategií je *konstrikce* – zúžení rozsahu toho, co se snažíme osobním konstruováním pojmout. Tím, že člověk, který čelí invalidizaci, rezignuje na sledování a porozumění širšího spektra „pandemických“ událostí a bere v potaz pouze to, co přináší život v mikrosvětě domova během „lockdownu“, může předejít záplavě negativních prožitků. Jak Winter a Reed (2020) podotýkají, omezení života může na jedné straně znamenat invalidizaci a negativní prožitky, jindy ale může paradoxně uchránit před invalidizací, kterou jinak zažíváme v běžném životě (např. odložením složitých rozhodnutí v práci nebo osobním životě).

Neadaptivní strategií, kterou můžeme předcházet invalidizaci, je *hostilita*. Ta podle PCP spočívá ve snaze vynutit si validizaci konstruování, které selhává (jehož předpovědi se nenaplní). Jako příklad uvádí Winter a Reed (2020) spekulativní, útočná a někdy až konspirační tvrzení některých politiků o původu nového koronaviru (záměrné vypuštění čínskou vládou atd.), která mají zastřít dřívější podcenění nebezpečí (tj. konstruování nového koronaviru jako neškodného apod.). Strategie hostility již přesahuje popis konstruování na individuální úrovni, protože určuje vztahování k okolí. Proto se budeme věnovat jejím důsledkům (nedůvěra, podezřívavost, názorová polarizace) ještě i v dalším oddílu o relační úrovni konstruování.

Kromě strategií, které představují neadaptivní konstruování pandemie nebo přinejmenším provizorní zacházení s invalidizací, můžeme uvažovat o adaptivním zacházení s invalidizací. To by v obecné rovině spočívalo v kreativním rekonstruování – v hledání nových způsobů, jak uvažovat o sobě, jiných lidech, vztazích, a také o dalších podstatných tématech (politika, životní prostředí, hodnoty atd.). Změna konstruování otvírá prostor pro hledání nových příležitostí a zkoušení nových řešení (Winter & Reed, 2020). Například uzavření škol vedlo k objevování nových možností propojování přes internet, distanční výuka ukázala „v přímém přenosu“ mnohé nedostatky dosavadního vzdělávání, které do té doby za zdmi školy nebyly zjevné, a umožnila vyzkoušet nové cesty. V terminologii PCP lze říci, že pandemická doba umožnila experimentování s alternativami (Winter & Reed, 2020).

Adaptivní konstruování pandemie dále Winter a Reed (2020) dávají do souvislosti s tzv. *propozicionálním konstruováním*. Propozicionální konstruování je opakem takového konstruování, které zdůrazňuje výhradně jediný aspekt (například „pandemie není nic jiného než katastrofa“; Winter & Reed, 2020). Naopak propozicionální konstruování dává prostor více perspektivám a *integruje* je do smysluplného celku. Propozicionální pohled na pandemii by tedy bral v úvahu negativní fenomény včetně utrpení, umírání nebo sociální izolace, ale také dokázal vidět pozitivní efekty a nové možnosti.

Tabulka 1: Přehled dimenzí tranzice a strategií zabraňujících invalidizaci

		Projevy/funkce	Definice
Dimenze tranzice	<i>anxieta</i> (anxiety)	úzkost	přítomnost událostí, které jsou mimo rozsah konstrukčního systému
	<i>vina</i> (guilt)	vina	nesoulad s jádrovými konstrukty
	<i>hrozba</i> (threat)	ohrožení, strach	vědomí bezprostřední proměny důležitých konstruktů
Strategie proti invalidizaci	<i>hostilita</i> ve spojitosti s <i>monolitickým konstruováním</i> (neadaptivní strategie)	Funkce: zabraňuje invalidizaci nefunkčních konstruktů, zachovává smysluplný obraz světa Projevy: nedůvěra, nepřátelství, podezřavost, stereotypní „černobílá“ kategorizace událostí nebo osob	vynucování platnosti konstruktů, jejichž předpovědi se nenaplní; redukce konstruktů na jednoduchý vzorec
	<i>konstrikce</i> (provizorní strategie)	Funkce: zabraňuje invalidizaci konstrukčního systému; Projevy: závisí na kontextu	zúžení rozsahu událostí, které se snaží jednotlivci konstruovat
	<i>rekonstruování</i> ve spojitosti s <i>propozicionálním konstruováním</i> a <i>diferenciací</i> (adaptivní strategie)	Funkce: mění konstrukční systém tak, aby lépe předpovídal větší šíři událostí, tím omezuje invalidizaci Projevy: otevřenost, kreativní nedogmatické myšlení, zvládání stresu a negativních emocí	vývoj/formulování nových konstruktů, zohledňování více pohledů na situaci a jejich integrace

Konstruování koronavirové pandemie – relační úroveň

Analýzou na individuální úrovni se pohled PCP nevyčerpává. Každý z nás vytváří a testuje osobní konstrukty nikoliv sám „na vlastní pěst“, ale v sociálním kontextu – ve vztazích s jinými lidmi. Můžeme říci, že vztahování k jiným lidem a hraní rolí v interakcích s nimi je podmíněno osobním konstruováním – tím, jak jiné lidi vidíme, jak jim rozumíme (Kelly, 1955). Zároveň bychom nemohli vytvářet osobní konstrukty o sobě a jiných lidech „předem“, bez sociálních interakcí. Jen sociální interakce umožňují rozlišovat a klást hypotézy (konstrukty) o vlastní osobě a ostatních lidech a rovnou tyto konstrukty testovat. Konstrukty tedy mají povahu *relační* (Procter & Winter, 2020).

PCP analýza na skupinové úrovni mluví o tzv. „socialitě“ (Kelly, 1955). Metaforicky řečeno jde o „předivo“, které je „utkané“ z toho, co si členové nějaké komunity (pár, rodina, školní třída, ale i společnost jako celek) vzájemně o sobě myslí, jakým způsobem si vzájemně rozumí. Socialita současné „pandemické“ společnosti se skládá z komplexní sítě recipročního konstruování. Je například podstatné, co vláda soudí o lidech a lidé o vládě, jak navzájem vnímají jeden druhého rodiče, učitelé, školáci, školy (tedy i instituce jako je vláda nebo škola můžeme považovat za „osoby“, které ty druhé nějak vidí a jsou viděny), jak berou zaměstnanci zaměstnavatele a naopak, co si myslí laici o expertech a experti o laicích, a tak dále.

Podstatné je, že způsoby, jakými si lidé v rámci komunity rozumí, se recipročně ovlivňují. Tak je možné mluvit o adaptivní či neadaptivní socialitě – první je spojená se soudržností, solidaritou, respektem a posilováním důvěry, druhá je spojená s nedůvěrou, konflikty, názorovou polarizací a neschopností společnosti reagovat na akutní problémy.

Příklad neadaptivního vzorce sociality spolu s rozbohem dynamiky směřující k názorové polarizaci ohledně postupu proti pandemii uvádí Mascolo (2021; viz také Filip, 2021). Podle něj se společnost USA polarizovala na dva tábory. První tábor zahrnuje ty, kdo odmítají preventivní opatření symbolizované především odmítáním roušek – po česku „odmítači“. Jejich konstruování charakterizuje konstrukt *svoboda x policejní stát*. Nařízená opatření jsou pro ně atributy *policejního státu*, proti *policejnímu státu* kladou do kontrastu *svobodu*. Z jejich pohledu je tedy logické opatření nedodržovat kvůli zachování *svobody*. Z hlediska druhého tábora podporujícího opatření – po česku „rouškaři“ – je ale toto chování chápáno jako *nezodpovědné*. Proti *nezodpovědnosti* kladou nutnost *ochrany* státem ve smyslu vymáhání opatření. V tomto požadavku „rouškařů“ ovšem spatřuje první tábor zase důkaz posilování *policejního státu*, což o to víc ospravedlňuje bojkot opatření ve jménu hájení *svobody*. Výsledkem je bludný kruh založený na tom, jak odlišně každá skupina problém pojímá a vlastně nerozumí postoji druhého tábora. To také vysvětluje, proč se spor okolo preventivních opatření prohlubuje a proč je tak těžké dosáhnout fungující široce akceptovaného řešení.

Mascolo (2021) formuloval tento příklad jako ilustraci, jak se může vyostřovat spor mezi dvěma tábory s protichůdnými postoji k protiepidemickým opatřením. Tato ilustrace je schematická a nezahrnuje možnost, že existují lidé a skupiny s jinými postoji k protiepidemickým opatřením a s jiným způsobem konstruování odlišných skupin. Podstatné ale je, že příklad naznačuje, jak se mohou protichůdné skupiny utvrzovat ve svém konstruování na pozadí vzrůstající nedůvěry a společenské polarizace. U skupiny „odpíračů“ potom příklad ukazuje, jakou má jejich odmítání opatření (nízká adherence) z jejich pohledu logiku a jak se prohlubuje ve vztahu k opozičnímu táboru. Popsaný mechanismus tak může vysvětlovat statistické souvislosti mezi nedůvěrou a nízkou adhezencí probírané výše (např. Travaglino & Moon, 2021).

Vysvětlení nízké adherence – integrace individuální a relační úrovně

Mascolo (2021) ukazuje, jak může vypadat vzorec neadaptivní sociality a jak na jeho pozadí může souviset nízká adherence s nedůvěrou. Vysvětlení se ale týká pouze relační úrovně. Otázkou je, jak do vysvětlení organicky zakomponovat souvislosti individuální psychologie (v tomto případě stresu a negativní emocionalitu) s nízkou adhezencí (např. Lieberoth et al., 2021).

Představená strategie hostility má svoji funkci jak na individuální, tak i na relační úrovni. Na individuální úrovni je hostilita neadaptivní strategií ke zvládnutí invalidizace a eliminování negativních prožitků spojených se změnami konstrukčního systému (anxiétou, vinou, hrozbou). Přitom ale působí i na relační úrovni. Dále ukážeme, že hostilita je typická právě pro jednotlivce nebo skupiny spojené vzorcem neadaptivní sociality.

Kovář (2022) uvádí ve výzkumu „pandemického“ konstruování případ participantky, která vehementně odmítá protiepidemická opatření. Její konstruování lidí s odlišnými postoji bylo viditelně monolitické – „rouškaři“ (zastoupení postavami z osobního i veřejného života) se podle této ženy bez výjimky *snaží vyvolat strach, berou informace z mainstreamových médií a jdou proti nám* (myšleno proti kritikům opatření). Stejně tak tento výzkum uvádí příklad monolitického konstruování u participanta, který z pozice zastávce opatření konstruoval

monoliticky „odpírače“ – jde bezvýhradně o lidi, kteří *jsou zmanipulováni, mají svůj svět, čtou řetězové emaily, vymýšlí pořád nějaké teorie a nesmysly*.

Příklady monolitického konstruování obou lidí s opačným názorem signalizují hostilní obsah; naznačují nepřátelství, nedůvěru a podezřívavost (např. *jdou proti nám, snaží se vyvolat strach; vymýšlí pořád nějaké teorie a nesmysly*). S tímto obsahem koresponduje i definice hostility z hlediska PCP – o snahu vynutit si platnost konstruktů v situaci jejich selhávání. Uvedený „rouškař“ připustil, že jednání „odpíračů“ nedokáže pochopit. Názory lidí, kteří za pandemií vidí spiknutí, nedokáže integrovat do svého konstruování. V tomto smyslu jeho konstruování selhává; názory „odpíračů“ znamenají vlastně určitou invalidizaci (Kovář, 2022). Pro participanta je obtížné postoj „odpíračů“ jakkoliv pojmout; smysl mu dává pouze vidět „odpírače“ jednorozměrně (monoliticky) prostřednictvím devalvujících konstruktů (*vymýšlí teorie a nesmysly, jsou zmanipulováni*).

Komplementárně můžeme identifikovat strategii hostility u ženy, která nedodrhuje opatření a má za to, že vše je s pandemií jinak, než je oficiálně prezentováno. Winter a Reed (2020) podotýkají, že lidé s takovýmto konstruováním pandemie nutně čelí skutečností, které jsou s jejich přesvědčením v příkrém rozporu a invalidizují ho (informace o rychlém šíření pandemie, o mnoha úmrtí na covid-19 aj.). Pokud na svém konstruování hostilně trvají, obhajují ho právě tak, že tyto informace znevěrohodní (slovy participantky: „rouškaři“ *berou informace z [nedůvěryhodných] mainstreamových médií*), dále také vyjadřují nepřátelství a podsouvají druhé straně skryté záměry (*jdou proti nám, snaží se vyvolat strach*). V takových případech už můžeme mluvit v souvislosti s hostilitou o nedůvěře, podezřívavosti a v krajním případě i o nepodloženém obviňování hraničícím s konspirací.

Mascolova (2021) ilustrace naznačuje, že taková hostilní negativní hodnocení a obvinění mají reciproční odezvu v zesílení hostility na straně druhé. V jeho příkladu spor mezi „odmítači“ a „rouškaři“ eskaluje vzájemným obviňováním, přičemž se točí kolem dilematu „buď jsou odpírači nezodpovědní nebo rouškaři podporují policejní stát“. Podle Mascola (2021) jde o *destruktivní opozici*; jediným východiskem pro každou ze stran je prosadit svůj pohled a „porazit“ druhou stranu. Jde tu tedy o recipročně stupňující se hostilitu ve smyslu udržení devalvujícího hodnocení druhé strany (*nezodpovědní; podporující policejní stát*) a vynucení jeho platnosti proti straně druhé.

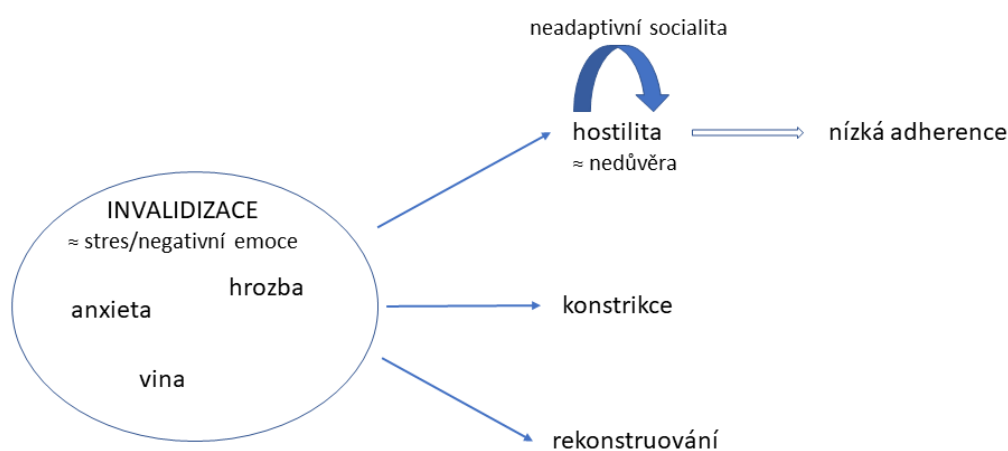
Probrané příklady tedy ukazují, že strategie hostility je na jedné straně obranou před „pandemickým“ stresem (invalidizací konstrukčního systému a negativními prožitky), současně je ale také charakteristická pro vzorce neadaptivní sociality, v jejímž rámci se posiluje.

Shrnutí konstruktivistického rámce

PCP analýza představuje mechanismus, jakým způsobem mohou stres a nedůvěra souviset s nízkou adharencí. To shrnuje Obrázek 1. Základní linie je následující: nepředpokládané události spojené s pandemií působí invalidizaci konstrukčního systému; signálem výrazné invalidizace jsou prožitky stresu a negativní prožitky provázející změny konstrukčního systému (anxieta atd.); za účelem zvládnutí invalidizace a vyhnutí se negativním prožitkům člověk uplatňuje strategii hostility; hostilita, jejímž průvodním znakem je nedůvěra, se navíc recipročně posiluje v rámci vzorce neadaptivní sociality; uplatňováním hostility jednotlivci brání určité konstruování před invalidizací a vynucuje si jeho platnost. Je-li na počátku tohoto řetězce pochybnost o smyslu protiepidemických opatření, je na jeho konci prohloubené a těžko vyvrátitelné přesvědčení „odpírače“ spojené se nedodržením opatření. Další

konsekvencí je rozvoj vzorce neadaptivní sociality provázený prohlubující se nedůvěrou a názorovou polarizací.

Schéma na Obrázku 1 naznačuje další dvě základní možnosti, jak zacházet s invalidizací: konstrikce a rekonstruování. Samotná konstrikce realizovaná v době pandemie s sebou nese automaticky zvýšené dodržování opatření (ve smyslu omezení sociálních kontaktů apod. – Winter & Reed, 2020). U jednotlivců, kteří byli a jsou schopni kreativního rekonstruování složité pandemické situace, nelze jednoznačně předpovědět, do jaké míry budou dodržovat pravidla. Protože ale kreativní rekonstruování respektuje rozmanitost dílčích nesourodých pohledů a integruje je v pohledu novém, je jednoznačné, že tato strategie nepovede k dogmatickému zafixování některé pozice (“rouškařské”, “odpíračské” či nějaké jiné), jak je tomu v případě uplatňování hostility.

Obrázek 1: Vysvětlení nízké adherence v návaznosti na invalidizaci a hostilitu

Cíl výzkumu

Konstruktivistické vysvětlení negativních fenoménů spojených s pandemií (stresu, nedůvěry, nízké adherence) má integrovat do jednoho rámce různorodé výsledky předchozích výzkumů. Zakládá se však víc na teoretických úvahách a dílčích postřezích než na systematickém výzkumu, a to platí i pro dosud nejucelenější studii Wintera a Reeda (2020). Dosud chybí studie, které by předpokládané souvislosti konfrontovaly s empirickými daty: se způsoby, jakými konkrétní lidé čelí invalidizaci, jaké vzorce sociality se odvíjí od jejich konstruování, a jaký to má dopad na jejich adherenci. Cílem této studie je tedy konfrontovat konstruktivistické vysvětlení, jak dochází k nízké adherenci, s empirií.

Kontext výzkumu a výchozí pozice

Tato studie původně vznikla v rámci seminárního úkolu v předmětu věnovanému konstruktivistické psychologii na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v podzimním semestru 2020. Design výzkumu byl vytvořen kolektivně prostřednictvím komunikace na platformě MS Teams. Každý z výzkumného týmu provedl rozhovory zpravidla s dvěma respondenty a analyzoval je podle PCP (viz níže). Rozhovory byly provedeny

v posledních dvou týdnech roku 2020 nebo v prvním týdnu roku 2021. Šlo o mimořádnou dobu, kdy předvánoční uvolňování protiepidemických opatření mělo mít brzy za následek rychlý nárůst počtu nakažených a zahlcení nemocnic. Tomu také odpovídala společenská atmosféra plná vyhrocených sporů ohledně postupu proti pandemii.

Každý z respondentů byl seznámen s tím, že účast ve výzkumu je dobrovolná a že má právo z výzkumu odstoupit. Vzhledem k tomu, že rozhodnutí výzkum publikovat padl až po sběru dat, byli participantů ex post informováni o tomto záměru a měli možnost rozhodnout se, zda dají souhlas k použití rozhovorů k publikaci za dodržení anonymity. V této studii pracujeme pouze s daty od respondentů, kteří tento souhlas dali (odmítl pouze jeden respondent). Studii schválila Etická komise Psychologického ústavu AV ČR, č. j. PSU-188/Brno/2021.

Vzhledem k tomu, že se ve studii zabýváme některými kontroverzními tématy, snažíme se zacházet s rozhovory, které nám poskytli naši respondenti, maximálně respektujícím způsobem a nebereme žádný postoj či názor z podstaty jako „závadný“, „nemorální“ či „iracionální.“ I když jsme rezervovaní vůči vyhraněně kritickým postojům a neschvalujeme s tím související odmítání opatření, snažíme se chápat konstruování takto smýšlejících respondentů jako něco, co jim dává v jejich situacích nejlepší smysl.

Výzkumný soubor

Výzkumu se účastnilo 20 respondentů, z toho 12 žen a 8 mužů ve věkovém rozpětí 18 až 82 let. Většina z nich v době sběru dat žila v České republice, dva na Slovensku. K rozhovoru jsme získávali respondenty z dostupného okolí tazatelů (všichni tazatelé byli z kolektivu autorů, studentů a studentek psychologie). Abychom zachytili různé způsoby konstruování pandemie s různou adaptivitou, snažili jsme se sestavit maximálně heterogenní soubor – oslovit respondenty s co nejrozmanitější zkušeností s životem v pandemii (tj. zahrnout i ty, které pandemie zasáhla výrazně) a s rozmanitými názory na současnou situaci (nebezpečnost koronaviru, adekvátnost protiepidemických opatření apod.). Výsledný soubor zahrnoval respondenty s celým spektrem názorů na protiepidemická opatření, od jejich pečlivého dodržování, přes neutrální nebo ambivalentní postoje, až po vyostřenou kritiku opatření a jejich nedodržování.

Metoda

Protože v době sběru dat nebyly k dispozici validizované nástroje pro assessment konstruování pandemické situace a klíčových proměnných (invalidizace, hostilita atd.) a šlo o první pokus uchopit toto téma v empirickém výzkumu, použili jsme polostrukturovaný rozhovor. Otázky jsme sestavili tak, aby respondenti měli možnost vyprávět autenticky (svým způsobem, svými pojmy) o tom, jak chápou pandemickou situaci a jak zvládají život v ní.

V rozhovoru jsme využívali techniky usnadňující identifikaci osobních konstruktů – doptávání se na kontrast, pyramiding, laddering¹ (Dalton & Dunnett, 2005).

¹ Pyramiding slouží ke specifikování obsahu konstruktů a ke zmapování podřazených konstruktů. Např. pro prozkoumání podřazené úrovně konstruktů *zodpovědný* x *bezohledný* je možné se zeptat za použití otázek jako „Čím se vyznačuje člověk, který je zodpovědný/bezohledný? Jak poznáte zodpovědného/bezohledného člověka?“ Laddering slouží ke zmapování obecnějších nadřazených konstruktů; nejdřív se prozkoumává nadřazený pól preferovaného pólu, potom kontrastního. Např.: „Proč je pro vás důležité být zodpovědný/á; z jakého důvodu preferujete zodpovědnost?“

Témata rozhovoru a otázky ve zkrácené verzi uvádíme zde:

- i) Prožitek současné situace (Jak prožíváte současnou situaci? Co si myslíte o protiepidemických opatřeních? ;...)
- ii) Nejhorší zážitek z doby pandemie (Vyprávějte o nejhorší chvíli, kterou jste během pandemie, zažil/a; co jste tehdy prožíval/a, myslel/a, cítil/a? ; ...)
- iii) Světlá stránka pandemie (Má pro vás pandemie/lockdown nějaký přínos? ; ...)
- iv) Školní a pracovní život (Jak se během pandemie změnilo vztahy s tvými/vašimi spolužáky ve škole/ s kolegy v práci? ; ...)
- v) Postoj k vládním opatřením, eventuální přítomnost konspiračního myšlení (Jak si interpretujete současné dění a to, jak nám ho podávají státní představitelé? Co Vás přivádí k takovému názoru/přesvědčení? ; ...)
- vi) Vnímání rizik, situace nákazy (Jak byste se cítil/a, kdybyste někoho nakazil/a?; Kdyby někdo nakazil vás?; Jak se změnil váš pohled na nemoc? ; ...)
- vii) Zdroje a možnosti (Co vám v této době dává naději? ; ...)

Prožitek současné situace a otázka na nejhorší zážitek mapovaly zdroje a míru stresu (invalidizace) a s tím související negativní emoce (dimenze tranzice), a také strategie k jejich zvládnutí. Otázka na protiepidemická opatření mapovala adheenci. Otázky po světlé stránce pandemie nebo zdrojích a možnostech zase mapovaly, zda respondent/ka vidí nějaké východisko, dává situaci nový smysl, je schopný/á rekonstruování. Otázky na situaci přenesení nákazy, na opatření vládních představitelů a na vztahy ve škole nebo v práci mapují socialitu (konstruování sebe, jiných lidí, vládních představitelů).

Každý z výzkumného týmu vedl rozhovor se svými respondenty zvlášť, a to buď naživo, nebo online přes jinou komunikační platformu (např. Skype nebo Zoom) dle konkrétní zdravotní či jiné situace. Rozhovory byly nahrávány. Poté každý z tazatelů provedl první kolo analýzy svých sebraných rozhovorů. Výsledkem byla charakteristika individuálního konstruování situace pandemie v termínech PCP. Konkrétně šlo o:

- i) výchozí anonymizované údaje o respondentovi/respondentce – věk, zaměstnání/ studium, v jaké situaci se v době rozhovoru nachází, zda musel/a čelit nějakým závažným dopadům pandemie (zdravotním, ekonomickým, vztahovým aj.);
- ii) přehled konstruktů vyjadřovaných v rozhovoru;
- iii) charakteristiku konstruování – v termínech komplexity (diferencovanost vs. monolitičnost), zahrnování různých typů konstruktů (obecných/nadřazených či specifických/podřazených); nakolik je konstrukční systém in/validizovaný, jak respondent prožívá invalidizaci (v termínech dimenzí tranzice) a jak invalidizaci čelí (v termínech strategií ke zvládnutí invalidizace);
- iv) anonymizované ilustrační repliky z rozhovoru.

Všechny tyto údaje byly zaneseny do sdílené tabulky jako materiál pro další analýzy. Příklad této “pandemické tabulky” pro dvě respondentky uvádíme v Tabulce 2.

Tabulka 2. Ukázka prvního kroku analýzy rozhovorů u dvou respondentek

Základní údaje	Osobní konstrukty	Charakteristika konstruování	Ilustrativní výroky
Žena 22 let, studentka VŠ, respondentce se kvůli opatřením hodně zúžil sociální kontakt, měla kvůli pandemii problém s letní brigádou a musela hledat jinou; Kategorie: N DIALOG	rezignace x doufání chaos x snaha zorientovat se skepse x poučení bezmocnost x doufání v poučení	Snaha dívat se na věc komplexně, z více úhlů, ale veškeré uvažování shrnuje pomocí podobných obecných konstruktů, kde zdůrazňuje negativní pól. Nejsilněji vystupují konstrukty bezmocnosti a skepse, které jsou provázané s ostatními konstrukty.	„No, já si nejsem jistá, vzhledem k tomu, že nějaké ty krize už tady byly, třeba ta uprchlická a tak, a myslím si, že nám to ukázalo, že to nefunguje, že to, jak se vede ta společnost, nefunguje. A stejně s tím nikdo nic nedělal, a vzhledem k tomu, jak to dál funguje, tak se stejně nic moc neděje.“ „asi je potřeba se tomu trochu víc věnovat, já jsem třeba četla i pár studií, které asi úplně nebyly v rámci ČR, takže to bylo spíš pro takové osvětlení, abych třeba trochu líp rozuměla tomu, jak se rozhodnou, ale myslím, že to úplně nepomohlo, i kvůli tomu, co dělá naše vláda.“
Žena, 21 let, zaměstnaná; kromě home-office a distanční výuky jí pandemie výrazněji do života nezasáhla Kategorie: ZODPOVĚDNOST	kontakt s lidmi x samota selský rozum (souhlas s opatř.) x nevědomost a vzpoura poctivost x výčitky svědomí HIERARCHICKÁ STRUKTURA: pokora x vzdor (nadřazený k.) nepohrdání jinými názory x neinformovanost vzdělání x konzervativnost (close minded) ochota dát si poradit x agresivní projev názoru	Konstrukty jsou rozmanité/komplexní, na různých úrovních obecnosti; týkají se mezilidských vztahů a jejich zachování; neodsuzuje lidi, kteří nedodržují opatření, vyjadřuje pro ně pochopení; důležitým motivem a integrujícím prvkem je důraz na pěstování určité otevřenosti	„Podľa mňa sú [lidé odmítající opatření] poväčšine... nahnevani ľudia, ktorí toho majú dosť, sú nervózni, sklamaní... Unavení, asi. Ktorí už nevládu vstrebávať nové veci... A potom sú tu ľudia, ktorí nesúhlasia z princípu s ničím. Alebo sú málo informovaní...“ „Ja som aj kamarátke, ktorá sa nakazila, a bola so mnou chvíľu, povedala, že sa nehnevám, hoci sa ona cítila veľmi zle... Je to proste vec, ktorá sa môže stať hocikomu... Ale keby som nakazila ja niekoho, tak by som bola zo seba sklamaná, že som asi nedodržovala opatrenia...“

Další krok analýzy spočíval v kategorizaci respondentů v tabulce podle způsobu konstruování pandemie. V dané kategorii se ocitli respondenti, kteří byli navzájem podobní jak obsahem konstruktů, tak přítomností podobných prožitků (dimenzí tranzice) a podobných strategií k zacházení s invalidizací. Kategorizaci nejprve nezávisle na sobě provedli dva členové týmu. Následně vlastní kategorizace mezi sebou srovnali a stanovili jejich výslednou podobu. Kategorie nazýváme buď podle hlavního tématu konstruování, nebo podle charakteristického způsobu adaptace na pandemickou situaci.

Výsledky

Popsaný proces vedl k vytvoření pěti kategorií: „zodpovědnost“, „kritika“, „odstup“, „produktivní dialog“ a „neproduktivní dialog“. Shrnutí těchto kategorií uvádíme v Tabulce 3.

Jednotlivé konstrukty uvádíme kurzívou, přičemž na prvním místě je zpravidla preferovaný nebo pozitivně hodnocený pól, proti kterému je uveden pól kontrastní. Póly označujeme slovníkem samotných respondentů.

Kategorie „zodpovědnost“ (6 respondentů)

Pandemie je u těchto respondentů konstruována prizmatem zodpovědnosti a opatrnosti. *Zodpovědnost* zde vystupuje jako preferovaný pól centrálního konstruktů. Proti *zodpovědnosti* kladou respondenti různé vlastnosti, například *zlehčování*, *bezohlednost*, *neuvědomování si rizik*, *egoismus*. Ačkoliv je tedy preferovaný pól hlavního konstruktů (*zodpovědnost*) pro tyto respondenty jednotný, vidění lidí, kteří *zodpovědní* nejsou, může variovat – *bezohlední* lidé, kteří nedodržováním opatření *dávají najevo neúctu*; *naštvaní* lidé, kteří jsou ze situace *unavení* a *zmatení*; lidé, kteří *nepochopili, co to [pandemie] pro svět znamená*.

Výchozí konstrukt dále ovlivňuje podřazené konstrukty vyjadřující podobný vzorec (např. *respektování situace x zlehčování situace*; *pokora k ostatním x sobeckost*; *ochrana okolí x neuvážené šíření nákazy* atd.). Respondenti, kteří vyjadřují tyto konstrukty, se snaží pečlivě dodržovat opatření, což je pro ně často výrazem solidarity k druhým lidem. Vidí sami sebe jako ty, kteří berou situaci vážně, jelikož nemoc vnímají jako rizikovou a nebezpečnou. Například žena (49 let) říká: „Jenže oni (rodiče) to vůbec nechápu, že když za nima půjdu bez roušky a náhodou to budu mít, tak já sice budu mít třeba lehkej průběh, ale oni na to můžou umřít.“

Přesto, že všechny tyto respondenty spojuje konstruování pandemie prizmatem odpovědnosti, existují mezi nimi důležité rozdíly na úrovni komplexity konstruování, dimenzí tranzice a strategií k zacházení s invalidizací. Citovaná respondentka (49 let) čelí výrazně stresujícím situacím. Jde o kombinaci rizikového pracovního prostředí – prodejna – a nutnosti úzkého kontaktu s rodiči, o něž pečuje a jimž tedy hrozí také nákaza. Její konstruování je monoliticky organizované kolem vzorce *zodpovědnost/chránění ostatních x nepochopení/zlehčování opatření*. Na jeho invalidizaci reaguje hostilitou. Například komentuje zákazníky, kteří okázale ignorují opatření, takto: „Nebo pak jsou lidi, který těma opatřeníma jakoby pohrdají. A hlavně to potřebujou všem říkat, ty mám nejradši.“ Respondentce v její situaci tedy dává největší smysl posilování hostilního pohledu na ty „nezodpovědné“ jako *bezohledné* nebo *sobecké*.

Další respondentky v kategorii „zodpovědnost“ vyjadřovaly komplexnější (diferencovanější) pohled na život v pandemii. Dvě respondentky (22 a 47 let) vyjadřovaly vedle zdůrazňování odpovědnosti touhu potkávat se s druhými lidmi nebo potřebu jiným způsobem porušovat opatření. Tento konflikt je podtrhují konstrukty jako *zodpovědnost x společenský život* či *návyk na společenský život x pandemie*.

Klíčovým momentem, díky němuž se tyto respondentky rozhodují obvykle pro *zodpovědnost* a *dodržování opatření*, je vyhnutí se prožívání viny. Respondentky mají obavy, že svým chováním, které by vybočilo z rámce chování *zodpovědného*, nakazí své blízké. Tato dimenze tranzice je tedy charakterizována odpojením se od své jádrové role – v tomto případě, narušení představy sebe jako zodpovědného člověka. Např. 22letá respondentka uvádí: „Každodenne dostávám výčitky, aj keď som to domov ešte nedoniesla, veľmi sa toho bojím. Stále je to také že, ja som si mala dávať väčší pozor, radšej som mala sedieť doma“.

Další příklad snahy dát pandemické situaci smysl z hlediska konstruktů *zodpovědnosti* najdeme u starší respondentky (82 let), která *zodpovědné x bezohledné* chování chápe z hlediska náboženské víry. Situaci chápe jako přelomovou a nenáhodnou – koronavirus je upozornění pro

lidstvo, je potřeba mu věnovat pozornost a být *ohleduplný*. Hlavní dimenzí tranzice v pozadí tohoto konstruování je hrozba (tj. vědomí bezprostřední proměny konstrukčního systému). Například: „Když tato situace nastala, tak jsem tomu nevěnovala ani takovou velkou pozornost, ale když jsem zjistila, že přibývá nemocných a že se to zhoršuje, tak jsem nad tím začala přemýšlet a začala jsem uvažovat, jestli lidé pochopili, co to pro celý svět znamená. Protože žádná nemoc není jen tak.”

Další respondentka (21 let) v této kategorii dává do kontrastu *zodpovědnost* (respektive rozumné dodržování opatření) s méně hodnotícími vlastnostmi. Osoby nedodržující opatření nevidí jako primárně sobecké nebo iracionální, ale jako *nahněvané*, kteří „*mají dost*,” *zklamané*, *unavené* nebo *neschopné vstřebávat další informace*. Východiskem pro ni je aktivní pěstování určité otevřenosti, což označuje v termínech *vzdělanost*, *pokora*, *ochota dát si poradit* nebo *nepohrdání jinými názory* (viz Tab. 1). Respondentka tedy ty, kteří mají výhrady k opatřením, primárně nehodnotí v termínech morálky nebo rozumových schopností, i když s nimi nesouhlasí. Místo hostilního pohledu vyjadřuje určité pochopení, což je ostatně v souladu s preferovaným pólem důležitého konstruktů: *nepohrdání jinými názory* x *neinformovanost*. Jinými slovy, v pohledu respondentky je obsažen princip respektu k jinému názoru a snaha tyto jiné názory vysvětlit. Uvedené konstrukty můžeme označit jako propozicionální v tom smyslu, že umožňují dát smysl různorodým prvkům (zde postojům k pandemii).

Podobným způsobem se můžeme dívat na posledního respondenta v kategorii „zodpovědnost”. Tento muž (41 let) v době rozhovoru trpěl covidem s lehkými příznaky. Pandemickou situaci dával smysl tak, že s její proměnlivostí rovnou počítal a zdůrazňoval potřebu kompromisu názorů, které musí být přirozeně rozmanité. Mezi preferovanými póly jeho konstruktů figuruje *ochota ke kompromisu* a *akceptování proměnlivosti světa* (*hledání kompromisu* x *potřeba bojkotovat opatření*; *respektování situace* x *zlehčování situace*, *přizpůsobení novým okolnostem* x *život jako dřív*).

Kategorie „kritika” (3 respondentky)

Respondentky spadající do kategorie „kritika“ tvoří skupinu výrazně homogennější než „zodpovědní“. Ve všech případech se jedná o ženy, kterým pandemická situace z větší míry pozměnila základní fungování (např. ztráta práce) či životní plány (např. práce v zahraničí). V souvislosti s tím respondentky v této kategorii prožívají značný stres, v rozhovorech vyjadřují rozhořčení, vztek a frustraci. Ze skutečností, že všechny respondentky musely v důsledku omezení podstatně změnit svůj život a že tuto situaci prožívaly krajně negativně, usuzujeme na výraznou invalidizaci jejich dosavadního konstruování. Vystupuje u nich do popředí jejich kritický či nedůvěřivý postoj k prezentaci pandemie vládou a médii.

Leitmotivem jejich pohledu na situaci je *nedůvěra*, kterou vyjadřují různými konstrukty. Pandemickou situaci pojmají jako *uměle nafouklou*, jako *šaškárnu* nebo *zástěrku*. Například žena (40 let) říká: „Přišla jsem o práci, štve mě, že se nikam nemůže, všichni trpí kvůli šaškárně, která není tak fatální, jak ji nafukují. I na chřipku umírali lidé, za ty roky to bude velké číslo, ale nikdy se to tak neřešilo.” Základní nedůvěra k tomu, jak je pandemie prezentována vládou a médii (obzvláště prezentace viru jako potenciálně smrtelného onemocnění), vede ke zpochybňování základních informací (rizikovitost onemocnění, účinnost opatření, počty nakažených atd.) a ke ztrátě motivace řídit se těmito informacemi.

Na osoby, které bez výhrady dodržují opatření, mají spíše negativní názor. Respekt k opatření vnímají jako *naivitu*, *slepě následování* (lídrů, zpráv apod.), *ustrášenost*. V opozici

k tomu vidí sebe nebo menšinu podobně smýšlejících jako ty, kteří používají *selský rozum* a staví se k věci *střízlivě*.

Další konstrukty vyjadřované „kritiky“ se týkají svobody a práva na názor (preferovaný pól) proti její ztrátě. Výše citovaná 40letá respondentka například použila termíny *být jako loutka* nebo *vězeň*. Poslední skupina konstruktů, které jsme našli ve výpovědích „kritických“ respondentek, představuje kontrast mezi jistým *probuzením*, proti němuž figuruje *neuvědomělost* ve smyslu neschopnosti prohlédnout, že současná (pandemická) situace je uměle vytvořená a nemá nic společného s realitou.

Všechny typy konstruktů jsou u „kritických“ respondentek nápadně propojené a tvoří monolitické konstrukční systémy. Z pohledu 23leté respondentky korelují vlastnosti *probuzení*, *zpochybňování médií* nebo *používání selského rozumu* a jsou kladeny proti *podléhání strachu*, *neuvědomělosti* a *důvěřování médiím*. Monolitická struktura je přirozeně spojená s hostilitou jako hlavní strategií zacházení s invalidizací. Informace, mediální zprávy, názory či zkušenosti, které nejsou v souladu s tímto monolitickým černobílým dělením, nevedou k jeho pozměnění (rekonstrukci). Místo toho jsou interpretovány tak, aby do něj logicky zapadaly – typicky znevěhodněním jejich původu či poukazem na jejich skrytý význam. Respondentka například v rozhovoru říká: „Mi to teďka hodně ukázalo (...), že zprávám a novinám absolutně nemůžu věřit (...), i kdyby teď řekli nějakou pravdu, tak já už budu zpochybňovat, jestli to je pravda, nebo ne (...).“

Vidění pandemie očima „kritických“ respondentek má svou opodstatněnost v tom ohledu, že respondentkám dává dobrý smysl v jejich složitých osobních situacích. Invalidizace, která je s těmito situacemi spojena, se zřejmě netýká jen důležitých, avšak omezených oblastí (nemožnost cestovat, pracovat, užívat si radosti běžného života). Týká se hlubšího pocitu, který subjektivně vnímáme jako bezmoc nebo pokoření, jak je patrné ve slovech 40leté respondentky: „Štve mě odezdikezdismus, nekonzistence, omezení, rok života v tahu, nemůžu žít. Jsem smutná z toho, že si se mnou hrají jako s loutkou... a já nic nemůžu ... s tím dělat.“

Toto konstruování života v pandemii dává respondentkám na jednu stranu smysl v situaci výrazné invalidizace, na druhou stranu je organicky spojené s přetrvávající negativní emocionalitou (frustrací, vztekem), kterou někdy rozvíjí až do podoby podezřívavých domněnek. Spjatost výrazné invalidizace, negativní emocionality a konstruování pandemie jako uměle vytvořené ve zkratce ilustruje další replika poslední citované respondentky: „Pracovala jsem tam 25 let a najednou, kvůli nafouklé komedii jsem dostala padáka. Ten den jsem byla zlomená ...“

Kategorie „odstup“ (5 respondentů)

Tato kategorie zahrnuje respondenty, kteří se snaží od pandemie záměrně distancovat, aby si udrželi „zdravý rozum“, nebo se pandemií příliš nezabývají, protože na ně v zásadě nemá negativní vliv. V centru zájmu často nestojí pandemie jako taková, ale spíše její důsledky na život těchto lidí. V rozhovorech se objevují témata samoty, promarněných příležitostí a žití běžného života.

Záměrné distancování od situace by se dalo interpretovat jako konstrikce konstrukčního systému, tedy zúžení aplikovatelnosti jednotlivých konstruktů a záměrná snaha koncentrovat se na užší spektrum událostí. Respondenti se snaží v nové a proměnlivé situaci zorientovat a najít vhodná vodítka (konstrukty) pro její porozumění, což pro ně může být časem frustrující či únavné. Dostávají se tak do situace, kdy na porozumění rezignují, jelikož je situace příliš

chaotická, což nakonec vede ke „zúžení“ pozornosti (konstrikci). Tuto interpretaci ilustrují konstrukty jako *pevné body x nestálost, snaha o pochopení x skepse*.

Podle PCP je konstrikce konstrukčního systému obranou před anxiétou, která je evokovaná setkáním s událostmi mimo jeho rozsah. V rozhovoru s jedním respondentem (20 let) je tento moment ilustrován slovy: „Myslím, že nás to všechny zaskočilo a že nikdo dost dobře neví, jak k takové situaci správně přistupovat a jak se bude nadále vyvíjet. Tato vzniklá nejistota značně vyzařuje ze státních představitelů a z jejich činění, proto ve mně jejich ‘řešení’ vyvolávají značnou skepsi.“ V rozhovoru tento respondent osciluje mezi snahou nějak situaci uchopit, což ovšem končí bezradností, a distancováním se od pandemických otázek. V termínech PCP jde vlastně o oscilaci mezi anxiétou a strategií konstrikce.

Podobnou oscilaci mezi anxiétou a konstrikcí vidíme ve způsobu, jakým se další respondentka vyrovnává se stresovými (invalidizačními) zážitky pandemie. Jde o studentku (18 let), která pomáhala v domově důchodců a setkala se s umíráním na covid-19. Jeden z konstruktů, které vyjadřuje v rozhovoru, je *lítost x cynismus*, tedy dilema mezi tím, zda si brát stresující zážitky osobně (prožívat je s lítostí) nebo brát umírání prizmatem zúženého neosobního pohledu, což ilustruje replika: „Když mají umřít, tak umřou.“

Další respondenti a respondentky v této kategorii nevyjadřují výraznější negativní emoce; dimenze anxiety u nich není patrná. Zdá se, že je u nich strategie konstrikce dostatečně účinná. Například respondent (21 let), který již dříve prodělal onemocnění covidem, se v rozhovoru vyjadřuje k tématům pandemie, ovšem je při tom vidět určitý odstup. Na místo pandemie spíše tematizuje život v rámci své rodiny: „Nejsem popírač covidu, ani nejsem popírač takových opatření. I když některá se mohou zdát absurdní dlouhodobě trávím hodně času se členy své domácnosti, tak to necítím jako nějaké velké negativum.“

Lidé v této skupině jsou sobě věkově velmi blízko (18 až 25 let). V rozhovorech typicky řeší problémy spojené s vývojovým obdobím mladé dospělosti. Zdá se, že namísto snahy porozumět problémům pandemie, se soustředí víc na témata kritická pro jejich osobní situaci, zejména téma sociální izolace. V rozhovorech s nimi nacházíme konstrukty jako *poznávání nových lidí x nedostatečný sociální kontakt, ocenění samoty x stesk po spolužácích*. Jiné konstrukty obsahově souvisí s hledáním samostatnosti a převzetím odpovědnosti (např. *FOMO*² *x zodpovědnost; samostatnost x upjatost rodičů; možnost rozvíjet se x brždění v rozvoji, nedůvěra v sebe x sebevědomí nabytí víry ve vlastní schopnosti*).

Kategorie „produktivní“ dialog (4 respondenti)

Typickým znakem této skupiny je snaha o konstruktivní analýzu situace, tendence ke kritickému myšlení a reflexi (tj. tematizování vlastní psychologických procesů nebo vlastní situace z odstupu). Respondenti berou v potaz různost názorů a perspektiv, jejich konstruování je diferencované. Namísto aby respondenti brali určitá vodítka (mediální informace, názory odborníků, názory blízkých, vlastní zkušenosti, vlastní emoce) jako jednoznačná nebo rozhodující, tematizují jejich různorodost a podmíněnost. Z hlediska PCP vlastně formulují nadřazené integrující konstrukty, díky čemuž mohou v mnohosti (různých názorů, subjektivních pocitů atd.) spatřovat smysl.

Respondenti v rozhovorech jednak pojmenovávají různorodost „pandemických“ postojů po formální stránce (např. *kritické myšlení x radikální názory, odborná objektivita x radikální subjektivita*), jednak reflektují vlastní emocionální stavy nebo kognitivní strategie.

² Fear of missing out – strach z promeškání zásadních příležitostí, sociálních akcí, setkání apod.

V rozhovorech se nejčastěji objevovaly variace na rozlišování mezi *klidem x osobním prožíváním/strachem* (např. *prožívání klidu x vyvádění z míry; snaha nepanikařit x přehnaná úzkost z nemoci; přijímání toho, co je x obavy; otevřenost k tomu, co se děje x lpění na jednom stavu; prožívat to vážně x nemít takový strach*).

V rámci tematizování různých perspektiv respondenti vedou vlastní „duševní debatu“ – produktivní dialog. Tuto aktivitu můžeme chápat jako prozkoumávání nových alternativ a hledání nového pohledu (rekonstruování). Nedá se ale říci, že by výsledkem byl nový ucelený pohled na pandemii. Proces rekonstruování („produktivní dialog“) je dále otevřený. Například respondent (50 let) říká: „Dávám si pozor na své domněnky o pandemii – může to být konstrukt ega“. Dále také tematizuje více perspektiv: „Kdybych byl třeba pokladní, tak bych to vnímal jinak“. Hledají také protiargumenty vůči vlastním tvrzením, výsledkem však není nesmiřitelný střet mezi různými pohledy. 24letý respondent přemýšlí takto: „(...) myslím, že (opatření) nejsou úplně domyšlená do konce (...) například, když jsou zavřené malé obchody, tak tam (...) riziko může být minimální (...) třeba i v menších městech, ale zároveň je pravda, že ty zákony musí být nějak univerzální (...). Tohle asi chápu, ale těžko říct, já to nechci posuzovat, protože reálně nevím, jak moc je to vážný.“

Kategorie „neproduktivní dialog“ (2 respondenti)

Jako u předchozí kategorie „produktivní dialog“ není postoj k situaci u respondentů této kategorie rovněž vymezený jedním směrem. Konstrukty jsou tedy poměrně diferencované, obsahově jsou ale spíše pesimistické. Jedná se o respondenty (respektive respondenta a respondentku), kterým pandemická situace narušila pro ně podstatné životní plány (např. letní brigáda, cestování; v případě respondenta se přidala i dlouhodobá nezaměstnanost a finanční potíže). Můžeme tedy předpokládat, že pandemie v jejich životech způsobila výraznou invalidizaci. Na rozdíl od respondentů v kategorii „odstup“ však kritická témata neodsouvají. Z rozhovorů je patrné, že se k nim pořád vrací, ale nedaří se jim učinit alespoň prozatímní závěr. Respondentka (22 let) například říká: „Asi je potřeba se tomu trochu víc věnovat, já jsem třeba četla i pár studií, které asi úplně nebyly v rámci ČR, takže to bylo spíš pro takové osvětlení, abych třeba trochu líp rozuměla tomu, jak se rozhodují, ale myslím, že to úplně nepomohlo, i kvůli tomu, co dělá naše vláda.“

U obou respondentů vystupuje do popředí konstrukt *doufání x rezignace*, který ovlivňuje další konstrukty. To tvoří základ vnitřního konfliktu. Respondenti vyjadřují snahu se v situaci nějak zorientovat a nějak situaci pochopit, vzápětí však tíhnou k rezignaci („je v tom chaos, furt se to mění, některé věci nemají smysl“). Často se tedy stává, že se názory i přes vnitřní snahu respondentů velmi rychle mění a vzájemně si odporují, nedaří se je integrovat. Druhý respondent (24 let) odevzdaně říká: „Kdyby mě někdo nakazil svým nezodpovědným přístupem, tak by mi to asi vadilo, ale vzhledem k tomu, že můj přístup je taky nezodpovědný, tak by mi to vlastně nevadilo.“

Tabulka 3: Shrnutí kategorií

Kategorie	Zastoupení respondentů: Věk/pohlaví/přítomnost covidu/výrazný zásah do života	Konstrukční procesy (dimenze tranzice, strategie proti invalidizaci, struktura konstrukčního systému)	Charakteristické konstrukty
zodpovědnost	49/f/neg./ANO	hostilita; monolitická struktura	<i>pokora k ostatním x sobeckost; zodpovědné chování vůči okolí x nepochopení pro ty, co „nosí roušky pod nosem“; snaha chránit ostatní x zlehčování; pokora x sobeckost; respektování nařízení x vztek na zbytečná nařízení</i>
	22/f/neg./ANO 47/f/neg./ANO	vina	<i>zodpovědnost x zlehčování; zodpovědnost x společenský život; nešťastnost x optimizmus; být ve společnosti x izolace; návyk na společenský život x pandemie</i>
	82/f/neg./ANO	hrozba	<i>nebrat ohled x být na sebe pozorní; chápat, co to pro svět znamená x chovat se, jako by se nic nestalo</i>
	21/f/neg./NE 41/m/poz./ANO	rekonstruování; propozicionální konstruování	<i>poctivost x výčitky svědomí; pokora x vzdor; nepohrdání jinými názory x neinformovanost; vzdělaná x konzervativní (close minded); hledání kompromisu x potřeba bojkotovat opatření; respektování situace x zlehčování situace, přizpůsobení novým okolnostem x život jako dřív</i>
kritika	40/f/neg./ANO 23/f/neg./ANO 35/f/poz./ANO	hostilita; monolitická struktura	<i>zocelení x zklamání; probuzení x neuvědomělost; zpochybňování médií x důvěřování médiím/strach; nedůvěra ve státní představitele x důvěra</i>
odstup	20/m/neg./NE 18/f/poz./ANO	konstrikce, anxieta	<i>lítost x cynismus; skepse x snaha o pochopení; pevné body x nestálost; ocenění samoty x stesk po spolužácích</i>
	21/m/poz./NE 20/f/neg./NE 24/m/neg./ANO	konstrikce	<i>poznávání nových lidí x nedostatečný sociální kontakt; FOMO x zodpovědnost; svoboda x uzavření; samostatnost x upjatost rodičů; předvídatelnost x nejistota; klid x zmatek; možnost rozvíjet se x brždění v rozvoji</i>
produktivní dialog	50/m/neg./NE 24/m/neg./NE 22/f/neg./ANO 26/m/poz./NE	rekonstruování, diferenciaci, reflektování podmíněnosti vlastního stanoviska	<i>kritické myšlení x radikální názory, odborná objektivita x radikální subjektivita; prožívání klidu x vyvádění z míry; snaha napanikařit x přehnaná úzkost z nemoci; přijímání toho, co je x obavy; otevřenost k tomu, co se děje x lpění na jednom stavu; prožívat to vážně x nemít takový strach</i>
neproduktivní dialog	24/m/neg./ANO 22/f/neg./ANO	diferenciaci bez integrace	<i>doufání x rezignace; chaos x snaha se zorientovat; skepse x poučení; vděčnost x zklamání; bezmocnost x doufání ve zlepšení</i>

Pozn.: „pohlaví“ – f (žena), m (muž); „přítomnost covidu“ – udává, zda respondent/ka v době rozhovoru je nebo dříve byl/a covid-pozitivní; „výrazný zásah do života“ – výrazná negativně pocíťovaná změna, komplikace nebo omezení v důsledku pandemie (např. setkání se smrtí a utrpením v důsledku covidu, ekonomické problémy, nemožnost věnovat se důležitým aktivitám apod.).

Diskuze

Shoda s konstruktivistickým modelem nízké adherence

Teoretické vysvětlení podle PCP spojuje odmítání opatření s hostilitou. Funkcí hostility je podržet a „zachránit“ selhávající konstruování před invalidizací způsobenou nepředpokládanými událostmi a zásahy do života. Průvodním projevem invalidizace je stres a negativní emocionalita, hostilita je zase provázená nedůvěrou a posiluje se v rámci neadaptivní sociality.

Těmto charakteristikám odpovídá konstruování „kritických“ respondentek, které se vůči opatření rezolutně vymezují a jejich kritika je rámovaná celkovou nedůvěrou (k médiím, institucím), zlostí a pocitem, že vše okolo pandemie je ve skutečnosti jinak. Jejich situaci určuje vždy výrazný stresující (invalidizační) moment, který není omezený na určitou oblast, ale respondentky zasahuje na hlubší úrovni. Svou situaci vnímají intenzivně negativně prizmatem monolitického konstruování. To je v podstatě imunní vůči přímé invalidizaci díky uplatňování strategie hostility. Ta vede až ke krajní podezíravosti: „I kdyby teď řekli nějakou pravdu, tak já už budu zpochybňovat, jestli to je pravda“.

Strategii hostility jsme identifikovali i ve výpovědi jedné další respondentky (49letá žena). I když byla z kategorie „zodpovědných“ a opatření dodržovala, po formální stránce vyjadřovala podobný pohled jako „kritické“ respondentky: souběh výrazného stresu/ invalidizace a monolitického konstruování spojeného s hostilitou. Pro úplnost dodáváme, že ačkoliv tato respondentka viděla osoby porušující opatření monoliticky, nebylo její konstruování celkově tak výrazně monolitické, jako u „kritických respondentek“.

Dáme-li proti sobě „kritické“ a onu „zodpovědnou“ respondentku, dostaneme vzorec neadaptivní sociality velmi podobný Mascolově příkladu včetně hodnocení protější strany v termínech morálky, rozumových schopností nebo ztráty svobody. Ukazuje se tedy jistá obecnost tohoto neadaptivního vzorce. Jak z Mascolova amerického příkladu, tak z našich rozhovorů vyplývá, že konstruování spojené s hostilitou se nemusí týkat pouze „odpíračských“ skupin, ale může být typické i pro některé „zodpovědné.“

V rozhovorech jsme však identifikovali i respondenta, jehož příčiny nedodržování opatření nejsou ve výchozím modelu popsány. Jde o 24letého muže z kategorie „neproduktivní dialog“. U něj však není nedodržování opatření výsledkem hostilního bránění nějakého výchozího konstruktů a rozvinutí kritického postoje a nedůvěry. Jeho konstruování se ve srovnání s „kritickými“ respondentkami vyznačuje větší diferencovaností, ale neúspěšností dát různorodým pohledům na situaci celkový smysl (integrovat je). Podle Kellyho (1955) je možné říci, že jde o fragmentarizované konstruování. Z neúspěšných snah najít v situaci smysl vychází skepse a určitá odevzdanost nebo rezignace, nikoliv nedůvěra nebo podezíravost, jak je tomu v případě „kritických“ respondentek. Uvedený respondent opatření nedodržuje nikoliv proto, že by na ně měl nějaký silný kritický názor (např. pandemie je uměle vyvolaná, takže je potřeba opatření bojkotovat); v tomto smyslu není „odpírač“ opatření. Jeho nedodržování opatření vychází spíše z bezradnosti.

Konstrukční procesy vedoucí k vyšší adherenci

Nikdo z dalších respondentů mimo tři „kritické“ respondentky a jednoho respondenta z kategorie „neproduktivní dialog“ neuváděl, že by se ve větší míře vyhýbal dodržování

protiepidemických opatření. Všichni tito zbylí respondenti však opatření dodržovali z rozdílných důvodů a v různé míře. To souvisí také s rozmanitými konstrukčními strategiemi a dimenzemi tranzice, které ve svém konstruování uplatňují a o kterých mluví výchozí model (Obr. 1).

U respondentů z kategorie „zodpovědnost“ byla nutnost dodržování opatření centrálním tématem. Rozdíl je však v konstrukčních procesech, které k adherenci vedly. U zodpovědné respondentky zmíněné v předchozí sekci dominovala hostilita. U dalších dvou respondentek (22 a 47 let) hrálo hlavní roli vyhnutí se vině. Nejstarší respondentka (82 let) dospěla k „zodpovědnému“ chování na pozadí dimenze hrozby (vědomí bezprostřední proměny konstrukčního systému). Nakonec respondentka (21 let) a respondent (41 let) dovedli konstruovat téma zodpovědnosti a dodržování opatření propozicionálně na nehodnotících konstruktech, které se vyhýbají vidění (ne)dodržování opatření v termínech racionality nebo morálky. Z jejich hlediska dávalo smysl pojmenovat a akceptovat situaci jako proměnlivou a přistupovat k různým názorům na pandemii s otevřeností.

Respondenti z kategorie „produktivní dialog“ berou situaci pandemie a důležitost protiepidemických opatření vážně, ale přitom reflektují podmíněnost vlastního názoru a uznávají různost perspektiv. Jejich konstruování je diferencované. Jsou ochotni tyto perspektivy tematizovat a připouštět jejich oprávněnost, přitom ale nedospívají k relativizmu a zpochybnění smysluplnosti opatření.

Respondentky a respondenti v kategorii „odstup“ jsou specifictí tím, že samotnou pandemii a smysluplnost protiepidemických opatření příliš netematizují a pouští ji ze zřetele (strategie konstrukce). Ve dvou případech (18letá respondentka, 20letý respondent) konstrukce patrně slouží k odvrácení anxiety (situaci, kdy je nečitelná pandemická situace mimo rozsah konstruování a nelze v ní najít žádný smysl).

Dosavadní výzkum a konstruktivistický pohled

V teoretické části jsme představili konstruktivistický pohled jako rámec, který umožňuje vysvětlit a integrovat dílčí výsledky dosavadního výzkumu – souvislosti mezi individuálně psychologickými faktory (stresem a negativními emocemi), sociálními/relačními faktory (nedůvěrou) a nízkou adherencí (Bargain & Aminjonov, 2020; Čepulić et al., 2021; Constantinou et al., 2021; Lieberoth et al., 2021; Travaglino & Moon, 2021). Konstruování respondentek z kategorie „kritika“ odpovídají konstruktivistickému rámci: jejich životy jsou pandemií výrazně zasaženy a čelí tak výraznému stresu. V této situaci jim dává největší smysl monoliticky organizovaný pohled, který brání před invalidizací hostilním pohledem na druhé osoby, média či instituce. Invalidizaci se jim nedaří jiným způsobem zvládat a v rozhovorech vyjadřují silně negativní emoce. To vše zakládá neadaptivní socialitu, která souvisí se silnou nedůvěrou na hranici podezřavosti.

U všech těchto respondentek je nápadná role výrazného stresujícího zásahu do jejich životů. Srovnatelné události (např. setkání se smrtí v důsledku covidu) nebo dlouhodobá sociální izolace se však objevují i v životech některých dalších respondentů a respondentek, takže vliv kritických událostí na sníženou adherenci nelze brát mechanicky. Nakolik prožíváme nějakou událost jako stresovou je záležitost subjektivní; záleží právě na způsobu *osobního* konstruování kritické události a na strategiích, jimiž jedinec čelí invalidizaci, kterou kritická událost přináší. Můžeme srovnat na jedné straně uplatňování neadaptivní strategie hostility u „kritických“

respondentek, které byly všechny pandemií výrazně zasaženy, a na druhé straně 18letou studentku z kategorie „odstup“, jejíž zážitky z pandemie byly zasahující rovněž a která uplatňovala adaptivnější strategii konstrikce. V prvním případě hostilita vedla k prohlubování nedůvěřivých postojů vůči opatřením, druhá respondentka z kategorie „odstup“ naproti tomu k žádnému nedůvěřivému „odpíračskému“ postoji nedospěla.

Respondenti, kteří opatření vesměs neporušovali, uplatňovali adaptivnější strategie ke zvládnání invalidizace, než je hostilita. Jak jsme rozebrali v sekci výsledků „Konstrukční procesy vedoucí k vyšší adherenci“, tyto adaptivnější strategie spolu s různými dimenzemi tranzice korespondují s různými důvody pro dodržování opatření.

Výsledky studie tedy do jisté míry odpovídají trendům publikovaných v předchozích výzkumech, například že nižší adherence souvisí s vyšším stresem (Lieberoth et al., 2021). Konstruktivistický pohled je však detailnější. Umožňuje identifikovat rozdílné způsoby, jakými respondenti dospívají k navenek stejně vypadajícím výsledkům: větší či menší adherenci. Kromě souvislosti stresu, relačních faktorů a nízké adherence bychom mohli na základě našich výsledků vysvětlit i některé další výsledky empirických studií – souvislost adherence a otevřenosti ke zkušenosti nebo psychologické flexibility (Bogg & Milad, 2020; Constantinou et al., 2021). Obě vlastnosti jsou svým způsobem obsažené v konstruování některých respondentek a respondentů kategorie „produktivní dialog“ a „zodpovědnost“ (díky propozicionálnímu konstruování a pěstování otevřenosti). Konstruktivistický rámec naproti tomu nedokáže integrovat některé další poznatky z předchozích výzkumů – např. roli speciálních kognitivních faktorů, jako je podcenění exponenciálního růstu, nebo souvislosti nižší adherence s nižší extravertí.

Vývojové souvislosti s konstruováním pandemie

V části rozhovorů jsme pozorovali nápadnou souvislost mezi tím, jak dotyčný/á respondent/ka dává smysl své situaci, a jeho/její vývojovou etapou. Uvedli jsme, že věk respondentů z kategorie „odstup“ se pohybuje okolo 20 let. Zřejmě ne náhodou v rozhovorech typicky řeší problémy spojené s vývojovým obdobím mladé dospělosti. Jeden okruh konstruktů nápadně připomíná vývojové téma formulované Eriksonem (1963) „intimita versus izolace“ - *stretávanie sa s druhými x izolácia, poznávaní nových lidí x nedostatečný sociální kontakt, ocenění samoty x stesk po spolužácích*. Druhý okruh konstruktů, které souvisí s hledáním samostatnosti a převzetím odpovědnosti, souvisí z vývojového pohledu s narušením moratoria v rámci vynořující se dospělosti – *FOMO x zodpovědnost; samostatnost x upjatost rodičů; brždění v rozvoji x možnost rozvíjet se, nedůvěra v sebe x sebevědomí, nabytí víry ve vlastní schopnosti*.

Ovlivnění pohledu na pandemii aktuální vývojovou etapou také nalézáme u 82leté seniorky z kategorie „zodpovědných“. V jejím uvažování o pandemii z velkého nadhledu (např. tematizování „*co to znamená pro lidstvo*“) se projevuje, vedle náboženské víry, patrně i odstup a životní zkušenost starého člověka.

Limitovanost výzkumu a doporučení pro další výzkum

Tato studie je přirozeně limitována malým počtem respondentů – jde spíš o sondu do různých způsobů konstruování života v pandemii. Další výzkum vidíme ve dvou směrech. První by měl podrobněji a průkazněji zkoumat předpokládané souvislosti mezi invalidizací (stresem),

konstrukčními procesy a adherencí. Kvůli větší průkaznosti výsledků je žádoucí posunout metodologii a používat systematictější posuzování klíčových proměnných (konstrukční strategie, dimenze tranzice, stres aj.) – např. pomocí systematického kódování rozhovorů, pomocí Techniky repertoárových mřížek (Fransella et al, 2004) pro mapování osobních konstruktů nebo pomocí sebesposuzovacích škál. Pokrok v tomto směru ukazuje studie Kováře (2022). Druhý směr výzkumu může mít přesah k sociologii a dalším společenským vědám. Invalidizace je obecný princip a může mít v pandemické době nejrůznější zdroje (od nepředpokládaného šíření nákazy přes chaotičnost vládních nařízení po ekonomické strádání nebo sociální vyloučení). Menon et al. (2020) například popisují, jak se indická společnost polarizovala včetně vzrůstu nedůvěry, agrese a konspiračního podezírání v souvislosti s chudobou a nastavením protiepidemických opatření. Vliv invalidizace (stresu) na nedůvěru a adherenci by tedy bylo možné zkoumat i v těchto širších souvislostech. Je například otázka, zda a proč jsou lidé z určitých sociálních skupin více nedůvěřiví a kritičtí k protiepidemickým opatřením. Je možné, že invalidizace může pramenit i ze socioekonomických nebo kulturních poměrů (například chudoba nebo žití na její hranici, sociální vyloučení aj.).

Závěry a přínos studie

Dosavadní výzkum příčin nedodržování protiepidemických opatření uvádí řadu faktorů od těch, které zachycují individuální psychologické rozdíly, po faktory relační. S určitou nadsázkou se tyto poznatky dají shrnout tím, že zde souvisí všechno se vším, a to navíc ve velmi dynamické době, kdy se proměňuje i samotná podoba klíčových proměnných (např. se mění náplň protiepidemických opatření). Domníváme se, že konstruktivistický rámec využívající PCP umožňuje tento terén zpřehlednit a vysvětlit některé základní trendy, které jsou v dosavadních studiích prezentované ve formě statistických vztahů (např. stres souvisí s nízkou adherencí – Lieberoth et al., 2021). Konstruktivistické vysvětlení nedokáže integrovat celou šíři dosud popsaných souvislostí s adherencí, například opomíjí vliv kognitivních faktorů (podceňování exponenciální šíření infekce – Banerjee & Majumdar, 2020). Za hlavní přínos však považujeme skutečnost, že dokáže vysvětlit, jak souvisí některé individuálně-psychologické faktory, jako jsou stres a negativní emocionalita, a relační faktory, jako je nedůvěra, a jak tyto souvislosti vysvětlují nízkou adherenci. Jinými slovy, konstruktivistický přístup poskytuje jednotící vysvětlení, které dává dílčím souvislostem s adherencí psychologickou logiku.

Z konstruktivistického modelu také plyne, že snahy zvýšit adherenci k protiepidemickým opatřením by se neměly soustředit jenom na individuální úroveň (prezentování covidových statistik tak, aby se eliminovala nedorozumění a nesprávné interpretace; jasné informování o protiepidemických postupech; snaha o omezení negativních dopadů protiepidemických opatření a stresu, který je s nimi spojen atd.). Nedílnou součástí je i působení na relační úrovni. To by se, z konstruktivistického pohledu, nemělo omezovat na posilování sociální identity, jak navrhuje Reicher a Bauld (2021). Podstatné je také působení ve směru adaptivní sociality mezi různými společenskými skupinami, které mají na pandemii a protiepidemická opatření přirozeně jiné pohledy. Působení ve směru adaptivní sociality je svým způsobem mediací

na společenské úrovni. Jak by taková mediace mohla vypadat, vysvětluje Mascolo (2021) v komentování sporu mezi „rouškaři“ a „odpírači“.³

S nadsázkou lze říci, že hostilita je psychologický mechanismus pandemické doby. Umožňuje zvláště těm lidem, kterým pandemie výrazně zasáhla do života, dát složitému a proměnlivému světu koherentní smysl. V jádru jde ovšem o obranu takového pohledu na vlastní osobu, jiné lidi, společnost a události, který v těžko předpověditelné době selhává. Udržování smysluplného obrazu světa spočívá v dogmatickém lpění na výchozím názoru, devalvací protichůdných názorů a nedůvěře k jejich nositelům. Tak je hostilita nefunkční nejen z hlediska jednotlivců, kterým brání v hledání smysluplnějšího pohledu na složitou dobu, ale také činitelem polarizujícím společnost.

Literatura

- Abalakina-Paap, M., Stephan, W. G., Craig, T., & Gregory, W. L. (1999). Beliefs in conspiracies. *Political Psychology, 20*, 637-647. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00160>
- Bargain, O., & Aminjonov, U. (2020). Trust and compliance to public health measures in times of COVID-19. *Journal of Public Economics, 192*. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104316>
- Banerjee, R., Bhattacharya, J. & Majumdar, P. (2021). Exponential growth prediction bias and compliance with safety measures related to COVID-19. *Social Science & Medicine, 268*, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113473>
- Banerjee, R., & Majumdar, P. (2020, September 9). *Exponential Growth Bias in the Prediction of Covid-19 Spread and Economic Expectation*. IZA Discussion Paper No. 13664. Retrieved January 9, 2021 from <https://ssrn.com/abstract=3687141>
- Bogg, T., & Milad, E. (2020). Demographic, personality, and social cognition correlates of coronavirus guideline adherence in a U.S. sample. *Health Psychology, 39*(12), 1026-1036. <https://doi.apa.org/fulltext/2020-88222-002.html>
- Carvalho, L. F., Pianowski, G., & Gonçalves, A. P. (2020). Personality differences and COVID-19: are extroversion and conscientiousness personality traits associated with engagement with containment measures? *Trends in Psychiatry and Psychotherapy, 42*, 179-84. <https://doi.org/10.1590/2237-6089-2020-0029>
- Ćepulić, D. B., Travaglino, G. A., Chrona, S., Uzelac, E., Jeftić, Reyna, C., & Kowal, M. (2021). Iron fists and velvet gloves: Investigating the associations between the stringency of governments' responses to COVID-19, stress, and compliance in the early stages of the pandemic. *British Journal of Social Psychology, 1-19*. <http://dx.doi.org/10.1111/bjso.12506>
- Chirkov, V., & Anderson, V. (2018). Statistical positivism versus critical scientific realism. A comparison of two paradigms for motivation research: Part 1. A philosophical and empirical analysis of statistical positivism. *Theory and Psychology, 28*(6), 712-736. <https://doi.org/10.1177/0959354318804670>

³ V podstatě jde o přesměrování konfliktu z „destruktivní opozice“ (*policejní stát versus nezodpovědnost*) do „konstruktivní opozice“ – zde se jedná o spor *svoboda versus ochrana*. V tomto druhém případě jde pořád o spor, nicméně přeformulování do konstruktivní podoby odhaluje hodnoty, které jsou klíčové pro každou ze stran. Každá strana má navíc šanci nahlédnout jistou oprávněnost vidění strany druhé – svoboda je jistě hodnotou pro všechny zúčastněné a většina lidí se rovněž shodne na tom, že ochrana zdraví je potřebná a legitimní. Každá z obou stran má tedy šanci rekonstruovat pohled na oponenta v tom smyslu, že jeho postojům přizná určitou oprávněnost či logiku (Mascolo, 2021; Filip, 2021).

- Constantinou, M., Gloster, A. T., & Karekla, M. (2021). I won't comply because it is a hoax: Conspiracy beliefs, lockdown compliance, and the importance of psychological flexibility. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 20, 46-51. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2021.03.001>
- Dalton, P., & Dunnett, G. (2005). *A Psychology for Living: Personal Construct Theory for Professionals and Clients*. 2nd ed. Whurr.
- Douglas, K. M., Sutton, R.M., & Cichocka, A. (2017). The psychology of conspiracy theories. *Current Directions in Psychological Science*, 26 (6), 538-542. <https://doi.org/10.1177/0963721417718261>
- Drury, J., Cocking, C., & Reicher, S. (2009). The nature of collective resilience: Survivor reactions to the 2005 London bombings. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 27, 66–95. <http://ijmed.org/articles/113/>
- Drury, J., Reicher, S., & Stott, C. (2020, March 22). From Me to We: In an emergency, collectivise to survive. NOVARA MEDIA. Retrieved January 9, 2021 from <https://novaramedia.com/2020/03/22/from-me-to-we-in-an-emergency-collectivize-to-survive/>
- Erikson, E. H. (1963). *Childhood and society* (2nd ed.). WW Norton & Company.
- Everett, J. A. C., Colombatto, C., Chituc, V., Brady, W. J., & Crockett, M. J. (2020). The effectiveness of moral messages on public health behavioral intentions during the COVID-19 pandemic (preprint). Retrieved January 9, 2021 from <https://psyarxiv.com/9yqs8>
- Filip, M. (2021, April 13). Rouškaři versus popírači: Proč je nutné mluvit o socialitě v pandemické době. *Blog PsÚ AV ČR*. <https://psychologickyustavavcr.wordpress.com/2021/04/13/mirek-filip-rouskari-versus-popiraci-proc-je-nutne-mluvit-o-socialite-v-pandemicke-spolecnosti/>
- Fransella, F., Bell, R., & Bannister, D. (2004). *A manual for repertory grid technique* (2nd ed.). Chichester, UK: Wiley.
- Gergen, K.J. (2018). The limits of language as the limits of psychological explanation. *Theory and Psychology*, 28, 697-711. <https://doi.org/10.1177/0959354318811641>
- Giliberto, M., Del Rizzo, F., & Lui, C. (2021, February 4). Politicians' Communication in COVID Times from a Personal Construct Psychology Point of View (Constructivist Meet-up Series). Retrieved October 1, 2021, from <https://www.constructivistmeetup.org/videos/previous-series>
- Jetten, J., Reicher, S. D., Haslam, S. A., & Cruwys, T. (2020). *Together Apart: The psychology of COVID-19*. SAGE.
- Jørgensen, F., Bor, A., & Petersen, M. B. (2021). Compliance without fear: Individual-level protective behaviour during the first wave of the COVID-19 pandemic. *British Journal of Health Psychology*, 26, 679–696. <https://doi.org/10.1111/bjhp.12519>
- Kelly, G. A. (1955). *The psychology of personal constructs: Vol. 1. A theory of personality*. Norton.
- Kovář, D. (2022). *Stres, konspirační teorie a názorová polarizace – konstruktivistický pohled na negativní jevy koronavirové pandemie* [Diplomová práce, FSS MU].
- Kovářová, M., & Filip, M. (2015). Integrating the differentiated: A review of the personal construct approach to cognitive complexity. *Journal of Constructivist Psychology*, 28, 342-366. <https://doi.org/10.1080/10720537.2014.994693>
- Lamiell, J. (2018). From psychology to psychodemography: How the adoption of population-level statistical methods transformed psychological science. *American Journal of Psychology*, 131, 471-475. <https://doi.org/10.5406/amerjpsyc.131.4.0471>
- Lieberoth, A., Lin, S., Stöckli, S., Han, H., Kowal, M., Gelpi, R., Chrona, S., Tran, T. P., Jeftić, A., Rasmussen, J., Cakal, H., Milfont, T. L., & The COVIDiSTRESS Global Survey Consortium (2021). Stress and worry in the 2020 coronavirus pandemic: Relationships to trust and compliance with preventive measures across 48 countries in the COVIDiSTRESS global survey. *Royal Society Open Science*, 8 (200589). <https://doi.org/10.1098/rsos.200589>
- Ludwig, P. (2021, March 3). Kritické myšlení – Jak lépe posuzovat informace a své myšlenky? [záznam webináře]. Retrieved May 9, 2021 from <https://www.youtube.com/watch?v=y16p-1k81vo>
- Mascolo, M. (2021, February 4). Comments on the presentation: Politicians' communication in COVID times from a personal construct psychology point of view (Constructivist Meet-up Series). Retrieved October 1, 2021 from <https://www.constructivistmeetup.org/videos/previous-series>

- Menon, V., Padhy, S. K., & Pattnaik, J. I. (2020). Stigma and aggression against health care workers in India amidst COVID-19 times: Possible drivers and mitigation strategies. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 42(4), 400-401. <https://doi.org/10.1177/0253717620929241>
- Marinthe, G., Brown, G., Delouvé, S., & Jolley, D. (2020). Looking out for myself: Exploring the relationship between conspiracy mentality, perceived personal risk, and COVID-19 prevention measures. *British Journal of Health Psychology*, 25(4), 957-980. <https://doi.org/10.1111/bjhp.12449>
- Nivette, A., Ribeaud, D., Murray, A., Steinhoff, A., Bechtiger, L., Hepp, U., Shanahan, L., & Eisner, M. (2021). Non-compliance with COVID-19-related public health measures among young adults in Switzerland: Insights from a longitudinal cohort study. *Social Science & Medicine*, 268. 10.1016/j.socscimed.2020.113370
- Nyklová, B., & Moree, D. (2021). Násilí na ženách v souvislosti s COVID-19 (výzkumná zpráva). Sociologický ústav AV ČR, Fakulta humanitních studií UK. Retrieved May 5, 2021, from https://fhs.cuni.cz/FHS-2587-version1-nasili_na_zenach_v_souvislosti_s_covid_19.pdf
- Procter, H. G., & Winter, D. A. (2020). *Personal and Relational Construct Psychotherapy*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-52177-6>.
- Reicher, R. (2021, April 29). *The two psychologies of the pandemic: from 'fragile rationality' to 'collective resilience'* [online keynote speech]. International Science Council. <https://council.science/events/psychology-of-pandemic/>
- Reicher, S. D., & Bauld, L. (2021). From the 'fragile rationalist' to 'collective resilience': what human psychology has taught us about the COVID-19 pandemic and what the COVID-19 pandemic has taught us about human psychology. *Journal of the Royal College of Physicians of Edinburgh*, 51, 12-19. <https://www.rcpe.ac.uk/college/journal/fragile-rationalist-collective-resilience-what-human-psychology-has-taught-us-about>
- Shah, S. M. A., Mohammad, D., Qureshi, M. F. H., & Aleem, S. (2020). Prevalence, psychological responses and associated correlates of depression, anxiety and stress in a global population, during the coronavirus disease (COVID-19) pandemic. *Community Mental Health Journal*, 57, 101-110. <https://doi.org/10.1007/s10597-020-00728-y>
- Travaglino, G. A., & Moon, C. (2021). Compliance and self-reporting during the COVID-19 pandemic: A cross-cultural study of trust and self-conscious emotions in the United States, Italy, and South Korea. *Frontiers in Psychology*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.565845>
- Weehuizen, R. (2021, April 29). Comment on „The two psychologies of the pandemic: from 'fragile rationality' to 'collective resilience'“ [online discussion]. International Science Council. <https://council.science/events/psychology-of-pandemic/>
- Winter, D. A., & Reed, N. (2020). Unprecedented times for many but not for all: Personal construct perspectives on the COVID-19 pandemic. *Journal of Constructivist Psychology*, 254-263. <https://doi.org/10.1080/10720537.2020.1791291>

Údaje o autorech

Mgr. Miroslav Filip, Ph.D. pracuje v Psychologickém ústavu AV ČR; zabývá se aplikací metod vycházejících z moderního konstruktivismu (teorie osobních konstruktů, teorie dialogického self) v různých oblastech (psychoterapie, vzdělávání, psychologie stárnutí aj.). Je členem George Kelly Society a spravuje facebookovou skupinu „Brno Personal Construct Psychology Group.“

Korespondenční autor.

Kontaktní údaje

Adresa: Psychologický ústav AV ČR, Veveří 97, Brno

E-mail: filip@psu.cas.cz

Dominik Kovář absolvoval magisterskou psychologii na katedře FSS MU, ve svém studiu si vybral klinickou profilaci. Zajímá se o problematiku závislostí a psychedeliky asistovanou psychoterapii.

Michaela Jalůvková studuje na Katedře psychologie FSS MUNI; zajímá se o krizovou intervenci, akademickou sféru a pracovní psychologii; je velký nadšenec do cestování a ve svém volném čase se kromě studia věnuje průvodcovské činnosti po evropských městech.

Laura Jakalová – studuje na Katedře psychologie FSS MU.

Nikola Kebrlová – studuje na Katedře psychologie FSS MU.

Jakub Kocyan – absolvoval bakalářské studium na Katedře psychologie FSS MU.

Kamila Látalová – absolvovala bakalářské studium na Katedře psychologie FSS MU.

Angelika Poulová – studuje na Katedře psychologie FSS MU.

Ivana Sochová – studuje na Katedře psychologie FSS MU.

Kamila Uvírová studuje na Katedře psychologie FSS MU, působí v dobrovolnickém spolku Projekt SPOLU.

Patrik Brtinský – studuje na Katedře psychologie FSS MU.

Filip, M., Kovář, D., Jalůvková, M., Jakalová, L., Kebrlová, N., Kocyan, J., Látalová, K., Poulová, A., Sochová, I., Uvírová, K., & Brtinský, P. (2022). Jak souvisí stres, nedůvěra a nedodržování protiepidemických opatření? – Konstruktivistický pohled na negativní jevy pandemické doby. *E-psychologie*, 16(1), 1-30. <https://doi.org/10.29364/epsy.433>